

A. SULAYMONOV
I. RAHMONOV
Z. SULAYMONOVA

TASVIRIY SAN'AT

**Umumiy o'рта ta'lim
maktablarining
4-sinfi uchun darslik**

*O'zbekiston Respublikasi
Xalq ta'limi vazirligi
tomonidan tavsiya etilgan*

Uchinchi nashr

«SHARQ» NASHRIYOT-MATBAA
AKSIYADORLIK KOMPANIYASI
BOSH TAHRIRIYATI
TOSHKENT – 2020

UO'K: 741.02=512.133(075.2)

KBK 85.1я71

S 96

Taqrizchilar:

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti professori, O'zbekiston xalq rassomi **R.Xudayberganov**;

Toshkent SHPXQTMOI katta o'qituvchisi **Q.Mirahmedov**;

Toshkent shahri Yunusobod tumanidagi 43-sonli umumiy o'rta ta'lim muassasasi tasviriy san'at o'qituvchisi **B. Yunusova**.

Shartli belgilar:

— o'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar va topshiriqlar

— QR kod

— uyga topshiriq

S 96 **Sulaymonov, Asqarali va boshq.**

Tasviriy san'at: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik. Uchinchi nashr / A. Sulaymonov, I. Rahmonov, Z. Sulaymonova. – T.: «Sharq», 2020. – 112 b.

I. Rahmonov, I. II. Sulaymonova, Z.

ISBN 978-9943-5996-7-3

UO'K: 741.02=512.133(075.2)

KBK 85.1я71

Respublika maqsadli kitob jamg'armasi mablag'lari hisobidan chop etildi.

© Sulaymonov A., Rahmonov I., Sulaymonova Z.

© «Sharq» NMAK Bosh tahririyati, 2015, 2017, 2020

1-CHORAK

TASVIRIY SAN'ATNING TURLARI VA JANRLARI

Aziz o'quvchi! Siz birinchi sinfdayoq tasviriy san'atning turlari haqida dastlabki ma'lumot olgansiz. Tasviriy san'at o'zining tasvirlash usullari va boshqa jihatlari qarang, **grafika**, **rangtasvir** va **haykaltaroshlik** kabi turlarga bo'linadi (1-rasm).

Grafika. Tasviriy san'atning eng ommaviy turlaridan biri grafikadir. «Grafika» so'zi yunonchada «yozaman», «chizaman» degan ma'noni anglatadi. Qalam-

1-rasm. Tasviriy san'at turlari: grafika (a), rangtasvir (b) va haykaltaroshlik (d).

2-rasm. Anvar Mamajonov
Shohsanam.

3-rasm. M. Qosimov.
Do'stim portreti.

da yoki tushda ishlangan rasmlar, kitob, gazeta va jurnallarga chizilgan illustratsiyalar (2-rasm), biror jismga o'yilgan gravyuralar, plakat, stend, buyumlarning etiketkalari, yorliqlari, oziq-ovqatlar o'raladigan yozuvli qog'ozlar – bularning barchasi grafika namunalari hisoblanadi.

Rangtasvir. Rangtasvir tasviriy san'atning eng jozibali va ta'sirli turi (3-rasm). Unda musavvir bo'yoqlar vositasida matoga, qog'ozga yoki boshqa tekis yuzaga hayotiy hodisalarni badiiy tasvirlab beradi. Rangtasvir asarlari, asosan, moyli bo'yoqlarda yaratiladi.

Haykaltaroshlik. Haykaltaroshlik – borliqni uch o'lchovli shaklda tasvirlaydigan san'at turi (4–5-rasm). Haykalni har tarafdan aylanib tomosha qilishimiz mumkin. Haykaltarosh Ilhom Jabborovning «Amir Temur», «Ahmad al-Farg'oniy», Jaloliddin Mirtojiyevning «Bobur»,

«Ibn Sino», «Alisher Navoiy», «Mirzo Ulugʻbek» asarlari haykaltaroshlikning yumaloq turiga kiradi.

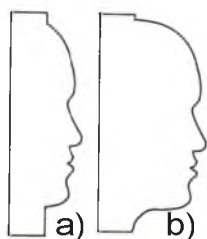
Agar inson qiyofasi boshidan koʻkragigacha tasvirlangan boʻlsa, bunday haykal **byust** deyiladi. 4-rasmda tasvirlangan haykal – byustdir. Binolarning devorlari va peshtoqlariga, tanga, medal kabi buyumlarning yuzasiga ishlangan boʻrtma-qavariq tasvirlar haykaltaroshlikning **relyefli haykal** namunalariidir. Relyefli haykaltaroshlik qavariqliq darajasiga koʻra barelyef (kamroq

4-rasm. Jaloliddin Mirtojiyev. Ibn Sinoga Belgiyaning Kortreyk shahrida oʻrnatilgan byust.

5-rasm. Jaloliddin Mirtojiyev. Qohirada Ahmad Fargʻoniyga oʻrnatilgan haykal.

6-rasm. Rel-yef turlari:
a) barelyef;
b) gorelyef.

7-rasm. N.Krimskaya. Respublika xoreografiyaga ixtisoslashtirilgan maktab internati peshtoqidagi barelyef.

o'yoq), gorelyef (ko'proq o'yoq) turlariga bo'linadi (6–7-rasm-lar). Haykaltaroshlik asarlarini yaratishda loy, plastilin, gips, yog'och, marmar, granit, bronza, hatto oltin, mis, kumush kabi qimmatbaho metallardan ham foydalaniladi.

Tasviriy san'at janrlari.

Tasviriy san'at asarlari mavzusi, mazmuni, ishlanish uslubiga ko'ra turli janrlarga bo'linadi. «Janr» so'zi fransuzcha so'z bo'lib, «tur» yoki «ko'rinish» ma'nosini anglatadi. Tasviriy san'at janrlari ularning turlariga ham bog'liq. Rangtasvir va grafika asarlari quyidagi asosiy janrlarda yaratiladi:

1. Portret.	5. Batal.
2. Manzara.	6. Animalistik.
3. Maishiy.	7. Marinistik.
4. Tarixiy.	8. Natyurmort.

Agar kartinada aniq bir insonning tashqi qiyofasi tasvirlangan bo'lsa, bunday asar **portret janriga** mansub bo'ladi. Italiyaning mashhur rassomi Leonardo da Vinchining «Mona Liza», Muhammad Nuriddinovning «Ona» (8-rasm) asari portret janriga mansubdir.

Portret janri

8-rasm. Muhammad Nuriddinov. Ona portreti.

Muhammad Nuriddinov

Rangtasvirchi musavvir, O'zbekiston Badiiy akademiyasi akademigi, O'zbekiston xalq rassomi. 1948-yilda Namangan shahrida tug'ilgan. 1968-yilda Respublika rassomlik bilim yurti, 1976-yilda Repin nomidagi Sankt-Peterburg rassomlik, haykaltaroshlik va me'morlik institutini tugatgan. 2003-yilda

O'zbekiston Badiiy akademiyasining oltin medali bilan taqdirlangan. Mavzuli kompozitsiyalar ustasi, portretlar hamda natyurmort janrida asarlar yaratgan. Uning «Namangan ohanglari», «Ona portreti», «Omon Abdurazzoqov portreti», «Eski Sebzor» asarlari mashhurdir.

Tasviriy san'atning eng ommaviy janrlaridan biri **manzara janridir**. Unda rassom tabiat go'zalligini tasvirlash bilan birga inson va tabiat munosabatlarini aks ettiradi (9-rasm).

Maishiy hayot, turmushdagi voqea va hodisalarni tasvirlovchi tasviriy san'at asarlari **maishiy janrga** oid hisoblanadi (10-rasm).

Biror tarixiy voqea yoki tarixiy shaxslarning tasviriga oid tasviriy san'at asarlari **tarixiy janrga** (11-rasm), jang, harbiy yurishlar tasviriga oid ishlar **batal janriga** (12-rasm), hayvonlar tasviriga oid asarlar **animalistik janrga** (13-rasm), suvli manzara tasviriga oid ishlar **marinistik janrga** (14-rasm) mansub bo'ladi.

Natyurmort janridagi asarlarda jonsiz narsalar tasvirlanadi (15-rasm). Fransuzcha «nature morte» – «jonsiz tabiat» degan ma'noni bildiradi.

Manzara janri

9-rasm. Usmon Mamajonov. Oltin kuz.

Maishiy janr

10-rasm. *Ortiqali Qozoqov. Hovlimizda bahor.*

Tarixiy janr

11-rasm. *Alisher Aliqulov. Sardoba.*

Batal janri

12-rasm. *Alisher Aliqulov*. Bayroq uchun jang.

Animalistik janr

13-rasm. *Alisher Aliqulov*. Arg'umoqlar.

Marinistik janr

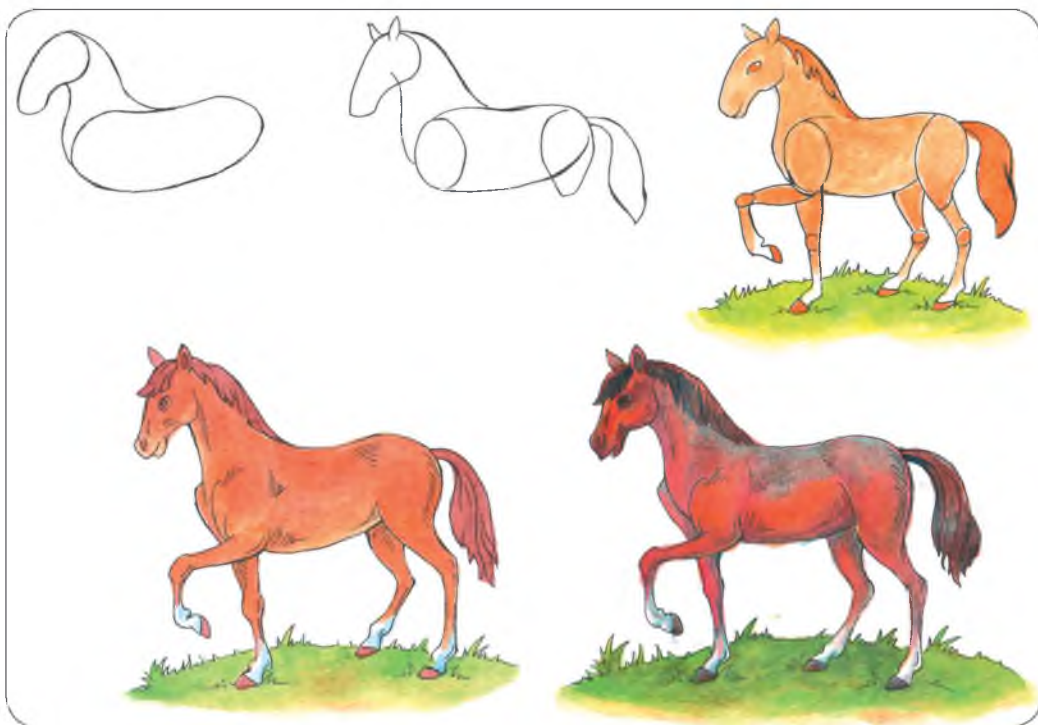
14-rasm. *Ortiqali Qozoqov. Sirdaryo.*

Natyurmort janri

15-rasm. *Sarvar Sulaymonov. Anorli natyurmort.*

Ot rasmini ishlash bosqichlari.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Tasviriy san'atning qanday turlari bor?
2. Tasviriy san'at janrlari bir-biridan nimasi bilan farq qiladi?

Uyga topshiriq:

1. Atamalar uchun alohida daftar tuting va unga mavzu matnidagi ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yozib boring.
2. Manzara janriga «Kuz» mavzusida yoki animalistik janriga ot rasmini ishlash.

«QOVUN VA ANOR» MAVZUSIDA NATYURMORT ISHLASH

Ona Vatanimizda yetishtirilgan mevalar o'zining chiroyli shakli va rangi bilan rassomlarni ilhomlantirib, ularni natyurmort yaratishga qiziqtiradi (16–19-rasm-lar).

Bugun siz «Qovun va anor» deb nomlangan natyurmort rasmini naturaga qarab ishlaysiz. Buyumlarni o'ziga qarab rasm chizish *naturadan rasm ishlash* deyiladi.

Mevalar, gullar, qush va hayvon tulumlari, sabzavotlar, poliz ekinlari, o'quv qurollari, uy-ro'zg'or buyumlari, kasbga oid buyumlar tasvirlangan surat *natyurmort* deyiladi.

«Qovun va anor» mavzusida natyurmort rasmini chizishni ikki bosqichda amalga oshiramiz. Birinchi darsda natyurmort rasm qalamtasvirda ishlansa, ikkinchi darsda rangtasvirda yakunlanadi.

Ishni naturani diqqat bilan kuzatishdan boshlang. Rasm chizish bosqichlarini 20-rasmda berilgan namuna misolida tahlil qiling.

Dastlab naturada turgan narsalarni rasm daftari yuzasiga to'g'ri joylashtirib oling. Natyurmort chizish bosqichlarida barcha narsalarni bir yo'la tasvirlab borish

16-rasm. *Galina Mordvinseva.*
Non va behi natyurmorti.

17-rasm. *Nodira Oripova.*
Anorlar natyurmorti.

18-rasm. *Muhammad Yo'ldoshev.* Qovunli natyurmort.

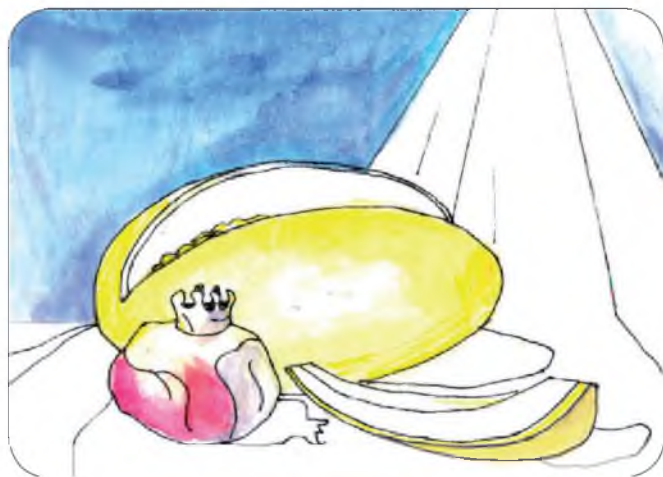
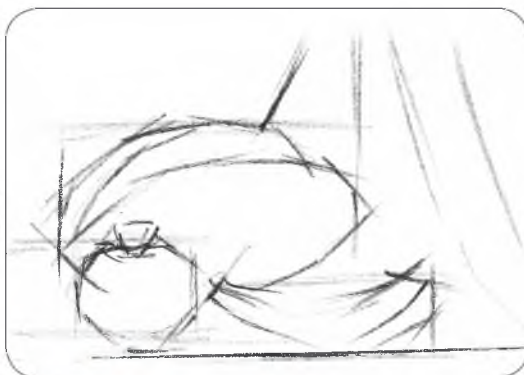
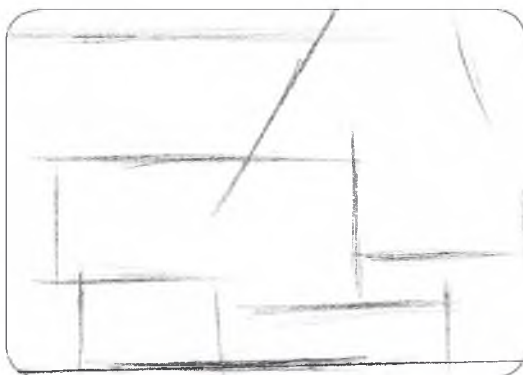

19-rasm. *Vasiliy Lisov.* Qovunli natyurmort.

lozim. Aks holda, buyumlarning nisbati, o'zaro munosabati, rasm kompozitsiyasi buzilishi mumkin. Shuning uchun natyurmortdagi barcha narsalarning umumiy balandligi va eni qog'ozga yordamchi chiziqlar bilan belgilab olinadi.

Natyurmort ishlash jarayonida, avvalo, uning yoritilganlik darajasiga e'tibor qaratiladi. Soya, yarim soya, to'q soya, yorug' joy va refleks ajratib olinadi. Ularni belgilashda quyidagi holatlarga e'tibor qarating:

1. Narsalar sirtida eng ko'p yorug'lik qaytayotgan joy **yorug'**, **yaltiroq joy** deb ataladi. Odatda, chinni, shi-

20-rasm. «Qovun va anor» mavzusida natyurmort rasmini ishlash bosqichlari.

sha, sirlangan buyumlarning yorugʻlik eng koʻp tushib turgan joyi yaltirab turadi.

2. Narsalarning soya qismi oxiridan yorugʻlikning sinib qaytishi **refleks** deyiladi.

3. Narsalardagi soyaning boshlangʻich qismi **yarim soya**, asosiy qismi – **toʻq soya** deb ataladi.

4. Buyumdan tekislikka tushayotgan soya **tushuvchi soya** deyiladi.

Ranglar bilan ishlashda avval yorugʻ joylarini och ranglarda boʻyash bilan boshlaysiz. Soʻng qovun, anor, qovun tiligidagi yorugʻ va soya joylarini mos ranglar bilan ajratib olasiz. Boʻyash jarayonida eʼtibor avval asosiy narsalarga, soʻng mayda detallarga qaratiladi.

Naturadan rasm ishlash paytida quyidagi qoidalar-ga e'tibor berish zarur:

– doimo chizilayotgan buyumlar bilan rasm daftari-dagi tasvirni solishtirib boring;

– dastlab yirik hajmli, keyin maydaroq shakllarni tasvirlashga o'ting;

– ranglar tanlayotganda faqat asosiy ranglarni ish-latmasdan hosila ranglardan ham foydalaning.

Naturadan rasm ishlashni tugatar ekansiz, uning ranglarini yana bir bor tekshirib ko'ring, xatolari bo'l-sa tuzating.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. «Natyurmort» so'zining ma'nosini ayting.
2. Natyurmort janrida ijod qilgan mashhur rassomlar va ularning asarlarini aytib bering.
3. Rang berishda nimalarga e'tibor berish kerak?
4. Refleks, yarim soya va to'q soya nima?

Uyga topshiriq:

1. Natyurmortning kompozitsion yechimini dastlabki darsda qalamtasvirda, keyingi darsda rangtasvir-da tugallab keling.
2. Atamalar daftariga ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yozib boring.
3. O'zingiz mustaqil ravishda natyurmort rasmini chi-zing.

«QOVUN SAYLIDA» MAVZUSIDA KOMPOZITSIYA ISHLASH

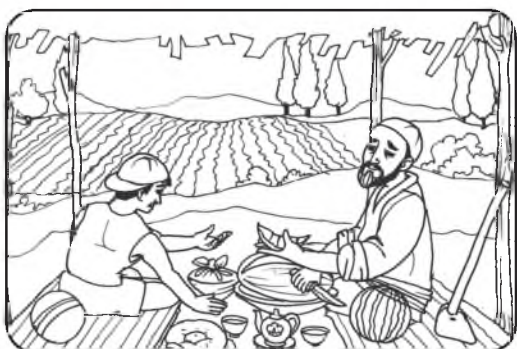
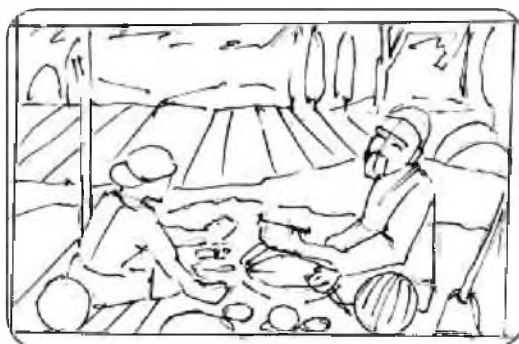
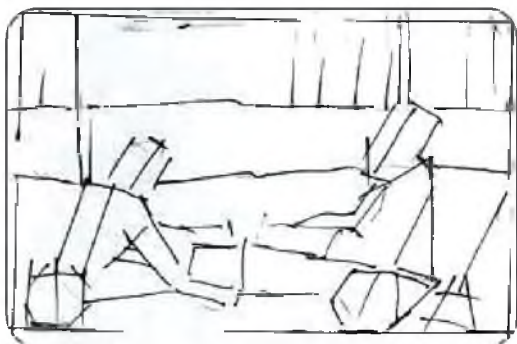
Rassomlar o'zlari kuzatgan voqea-hodisalarni xayollarida umumlashtirib, yaxlit bir kompozitsiya yaratdilar. Buning uchun ular qalamda, bo'yoqda xomaki **eskizlar**, qoralama rasmlar, **etudlar** ishlaydilar. So'ng ularning eng maqbuli asosida rassom tasavvuridagi tasviriy san'at asari paydo bo'ladi. «Qovun saylida» mavzusidagi kompozitsiyaning yechimini xayolingizda tasavvur qilib ko'ring:

1. Qovun va tarvuzlarning qanday navlarini bilasiz?
2. Qovun va tarvuzning shakli va rangi bir-biridan qanday farq qiladi?

Ishni rasm daftari yuzasiga yer va osmon chegarasi – gorizontal **ufq chizig'ini** o'tkazishdan boshlaysiz. Chiziq daftar yuzasining o'rtasidan yuqoriroqda o'tkaziladi.

Avval chizmoqchi bo'lgan kishilarning o'tirgan holatlarini, atrof-muhitni qoralama chiziqlar yordamida umumiy **komponovka** qilib oling. So'ng mayda detallarni ishlashga o'tasiz. Chizayotganingizda birinchi planda tarvuz-qovun, ikkinchi planda kompozitsiya markazida bobo va nabira, uchinchi planda dasturxonga tugilgan tushlik, to'rtinchi planda – **perspek-**

21-rasm. «Qovun saylida» mavzusidagi kompozitsiya bosqichlari.

tivada uzoqlardagi poliz dalasi va daraxtlar tasvirlanishi mumkin (21-rasm).

Dastlab ishlayotgan rasmingizning bir necha xomaki eskizini chizib ko'rsangiz, ishingiz yanada mazmunliroq chiqadi. Qalamtasvirda ishlab bo'lganingizdan so'ng rangtasvirda ishlashga o'tasiz. Eng avval inson qiyofalari, chayla, so'ng orqa zamin – tabiat ko'rinishi ranglarda ishlanadi. Bo'yoq bilan ochdan to'qqa tarzida ish yuritiladi. Soya, yarim soya, to'q soya va hosila ranglarni topishda rangshunoslik qoidalariga amal qilinadi. Avval och rang t uslari, keyin to'q rang t uslari berib rasmni tugallaysiz.

22-rasm. «Qovun saylida» mavzusidagi kompozitsiya varianti.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Poliz dalasini qanday tasavvur qilasiz?
2. Gorizont (ufq) chizig'i nima?
3. «Komponovka» deganda nimani tushunasiz?
4. Xomaki va qoralama rasmlar nima uchun chiziladi?

Uyga topshiriq:

1. «Qovun saylida» mavzusidagi kompozitsiyani qalamtasvirda tugallab kelish.
2. Atamalar daftariga ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yozib oling.

«RAQQOSA» HAYKALINI ISHLASH

Raqslar nafaqat o‘yin, balki ijrochining yurti, millatining orzu-istaklari, tarixi, urf-odatlari haqida elastik harakatlar, mimikalar orqali ma’lumotlar beradi.

O‘zbek, xitoy, hind, arab raqslari bir-biridan raqqosalarning liboslari, taqinchoqlari va o‘ziga xos raqs harakatlari bilan farq qiladi. «Tanovar» raqsida farg‘onaliklarga xos bosiqlik va vazminlik ifodalansa, «Lazgi»da xorazmliklarning jo‘shqinligi, surxon, qoraqalpoq raqslarida vohaliklarning sho‘x, o‘ynoqi, quvnoq harakatlari namoyon bo‘ladi.

Xalqimizning Tamaraxonim, Mukarrama Turg‘unboeva, Qizlarxon Do‘stmuhamedova, Malika Ahmedova, Ma‘mura Ergasheva, Rushana Sultonova kabi mashhur raqqosalari yurtimiz dovrug‘ini dunyoga taratgan.

O‘zbekistonlik rassomlar tomonidan raqs san‘ati va raqqosalarga oid ko‘plab tasviriy san‘at asarlari yaratilgan. O‘zbekiston xalq rassomi Bahodir Jalolovning

23-rasm. Bahodir Jalolov.
«Raqsning tug‘ilishi»
devoriy surat parchasi.

Mukarrama Turg'unboyeva xotirasiga bag'ishlangan «Raqsning tug'ilishi» devoriy surati (23-rasm), O'zbekiston xalq rassomi Chingiz Ahmarovning «Raqs» (24-rasm) asarlari shular jumlasidandir.

Bugun siz milliy raqsga tushayotgan raqqosa haykalini ishlashda, eng avvalo, xayolingizdagi obrazning xomaki eskizini qog'ozga chizib ko'rasiz. Unda raqqosaning raqs tushgan paytdagi qo'l, oyoq, bosh harakatlari alohida e'tiborga olinadi. Qoralama eskiz asosida loy yoki plastilindan raqqosa haykalini yasashga o'tasiz. Haykaltaroshlikka alohida qiziqishi bo'lgan

24-rasm. Chingiz Ahmarov.
Raqs.

25-rasm. Raqqosa.

o'quvchilar haykalni yanada jozibaliroq bo'lishi, harakat plastikasini ko'proq aks ettirish uchun taxta yoki yumshoq simdan karkas yasab olishi mumkin (26-rasm).

Avval plastilinni siqimlab, zuvalachalar ajratib olasiz. Ulardan haykal tanasi, bosh, qo'li va oyoqlari uchun ularning hajmiga mos tarzda alohida-alohida bo'laklar ajratib, so'ng ularni birlashtirib chiqasiz. Haykal yasash jarayonida odam gavdasi qismlarining o'zaro nisbatlari – **proporsiyalarini** saqlashga harakat qiling.

Xuddi shu usulda «sozandalar» haykalini ham ya-

26-rasm. Shahlo Yusupova. «Raqqosa» haykalini ishlash bosqichlari.

sashingiz mumkin. Ayrim o'quvchilar raqqosa haykali-
ni bo'rtma – relyefli variantini ishlashi mumkin. Hay-
kaltaroshlik pichog'i – **steklaridan** foydalanilayotgan-
da ozodalikka va ehtiyotkorlikka rioya qiling.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Raqslar nima uchun bir-biridan farq qiladi?
2. O'zbek raqslarining nomini ayting.
3. Mashhur o'zbek raqqosalaridan kimlarni bilasiz?
4. Haykal yasashda nimalarga e'tibor berish kerak?
5. Haykal yasash bosqichlarini aytib bering.

Uyga topshiriq:

1. «Raqqos yigit» yoki «Sozanda» haykalini mustaqil ishlab keling.
2. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni atamalar daftoriga yozib qo'ying.
3. ART-KATALOG.COM saytiga joylashtirilgan haykaltaroshlik namunalarini tahlil qiling.

«KUZGI GULLAR» MAVZUSIDA RASM ISHLASH

O'lkamizda kuz o'zgacha tarovatga ega bo'ladi. Daraxtlar bargi sarg'ish, qizg'ish, zarg'aldoq, jigar-rang tusli ranglarda juda go'zal ko'rinadi. Gul-tojixo'roz, atirgul kabi gullar atrofga o'z iforini taratib turadi. 27-rasmda astra guli misolida natyurmort ish-lash bosqichlari tasvirlangan.

Siz ham shu gullardan ajoyib natyurmort ishla-shingiz mumkin. Uni «Kuzgi gullar» deb nomlaymiz.

Eng avval, o'zingizga yoqadigan 2–3 ta oq, sariq, qizil gullardan qirqib olib, suv to'ldirilgan guldonga soling. Gul tanlashda o'z sharoitingizdan kelib chi-qing. Guldon oldiga kuzgi mevalardan – olma, nok yoki behi qo'yishingiz mumkin.

Mevalar birinchi plan, guldasta ikkinchi planda bo'ladi. Chizishdan avval Ortiqali Qozoqovning «Kuz gullari» nomli natyurmortini diqqat bilan kuzating (28-rasm). Rassom ishini naturada qo'yilgan guldasta bi-lan solishtiring:

1. Rasmdan birinchi va ikkinchi plandagi narsalar-ni aniqlang.
  2. Asarda qanday gullar tasvirlangan?
  3. Rasmda orqa fon nima uchun to'qroq olingan?
- Ishni naturadagi narsalarni qog'oz yuzasiga to'g'ri

27-rasm. Astra guli natyurmortini ishlash bosqichlari.

joylashtirib olishdan boshlang. Rasmda birinchi planda mevalar, ikkinchi planda guldondagi gullar, uchinchi planda orqa fondagi mato tasvirlanadi. Naturadan rasm chizishda uning alohida detallarini chizishdan

28-rasm. *Ortiqali Qozoqov.* Kuz gullari.

oldin umumiy ko‘rinishini ishleng. So‘ngra alohida qismlarini ishlashga o‘ting. Masalan, gulni ishlashga berilib, qolgan qismi e‘tiborsiz qoldirilsa, rasmdagi buyumlar yoki narsalar ko‘rinishi bir-biriga nomutanosib bo‘lib qolishi mumkin. Bo‘yashdan oldin qog‘ozni suv bilan namlab olish kerak. Shunda surtilayotgan bo‘yoqlar qog‘ozga bir tekis yoyiladi. Naturadagi och joylar bo‘yalmasdan oq qoldiriladi. Och rang ustidan yanada yorqinroq va to‘qroq ranglar berish mumkin. Bir rang ikkinchi rangga aylanayotgan joyda, hali ular to‘liq qurimasdan ustiga boshqa rang qo‘yish kerak. Shunda bo‘yoqlar yoyilib bir-biriga aralashib ketadi. Shu tariqa boshqa zarur ranglar berib boriladi. Bo‘yashda rang tuslari, yorug‘ joy, soyalar, refleks va fonga e‘tibor qaratish kerak.

O‘tilgan mavzularni mustahkamlash uchun savollar:

1. Kuz fasli boshqa fasllardan nimasi bilan farq qiladi?
2. Kuzgi gullarning nomlarini aytib bering.
3. Rasmdagi buyumlar tasviri mutanosibligi qanday ta‘minlangan?

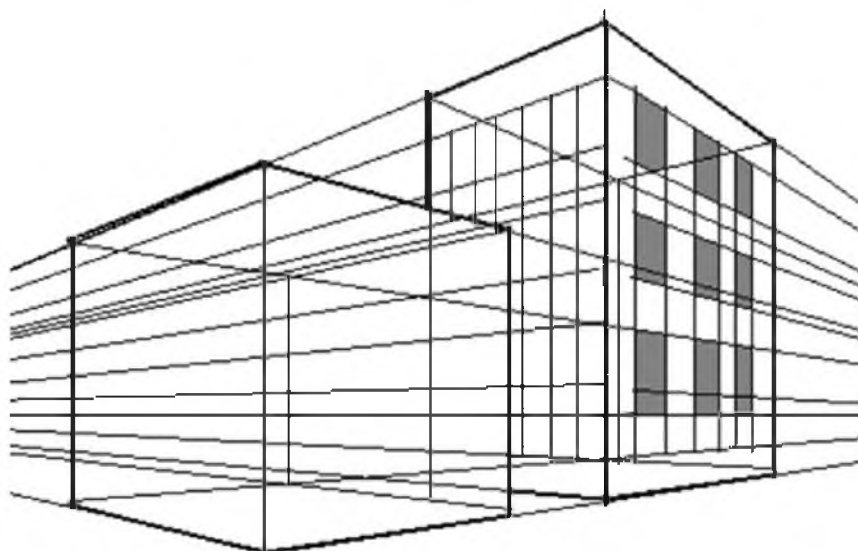

Uyga topshiriq:

Kuzgi gullar natyurmortini rangtasvirda tugallab kelish.

KUB RASMINI CHIZISH

Atrofimizdagi barcha buyum, obyektlarning qismlari aslida geometrik shakllardan iborat. Kub geometrik shakllar ichida eng oddiyisi. Uni nimaga o'xshatish mumkin? 29-rasmda keltirilgan ko'p qavatli bino tasvi-

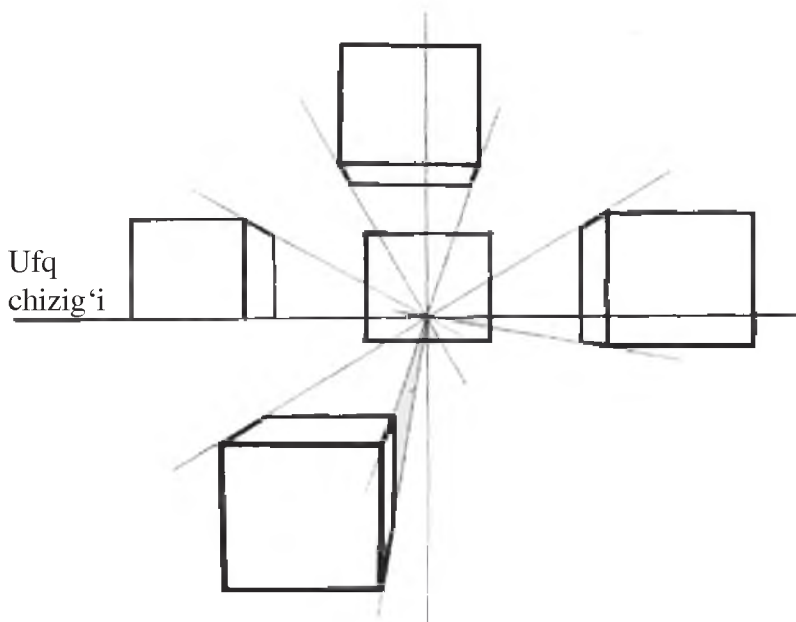
29-rasm. Binoning umumiy ko'rinishi geometrik shakli va perspektiv qisqarishi.

rini diqqat bilan kuzatsangiz, unda kub va uning **perspektiv** qisqarishini ko'rishingiz mumkin.

Perspektiva, fransuzcha «perspective», lotincha «perspectiva» – ko'rish nuqtasiga nisbatan buyumlarning o'lchamlarining qisqarib borishi, ko'rinishining xiralashib borishi.

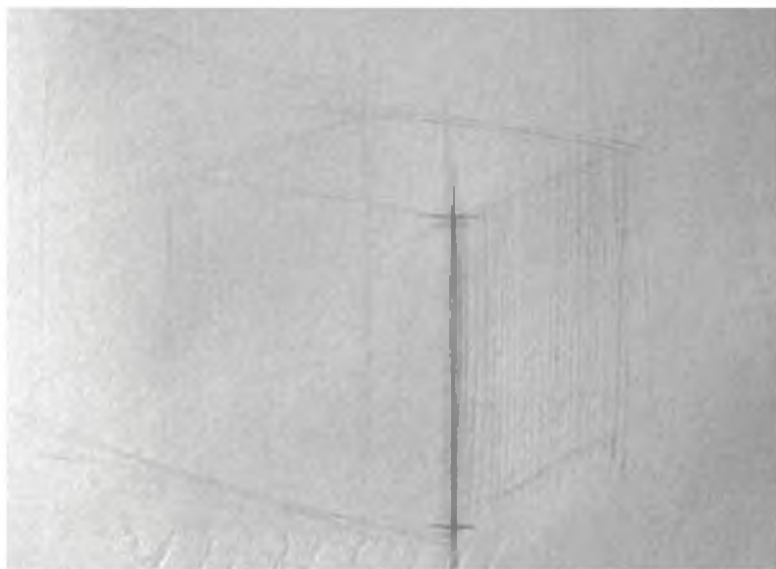
Tasviriy san'at darslarida naturadan rasm chizish uchun qo'yiladigan buyumlar, odatda, gorizont chizig'idan pastroqda joylashtiriladi. Shunda buyumning ko'proq tomonlari ko'rinadi. 30-rasmda kubning ufq chizig'iga nisbatan ko'rinishlari tasvirlangan.

30-rasm. Kubning ufq chizig'iga nisbatan ko'rinishlari.

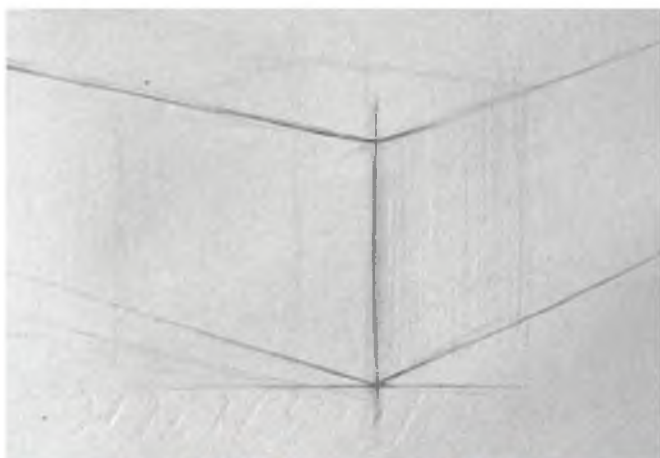
Kub rasmini chizishga kirishishdan avval uni tuzilishini diqqat bilan kuzating va xossalarini aniqlab olishga harakat qiling. Uning kvadratlardan iborat 6 ta tomoni va 12 ta qirrasini bor.

Navbatdagi vazifa – kubning bizga eng yaqin qirrasini aniqlab, uning balandligini belgilab oling. Kubning boshqa qirralarini belgilashda bizga eng yaqin qirrasining o'lchami mo'ljal bo'ladi (31-rasm).

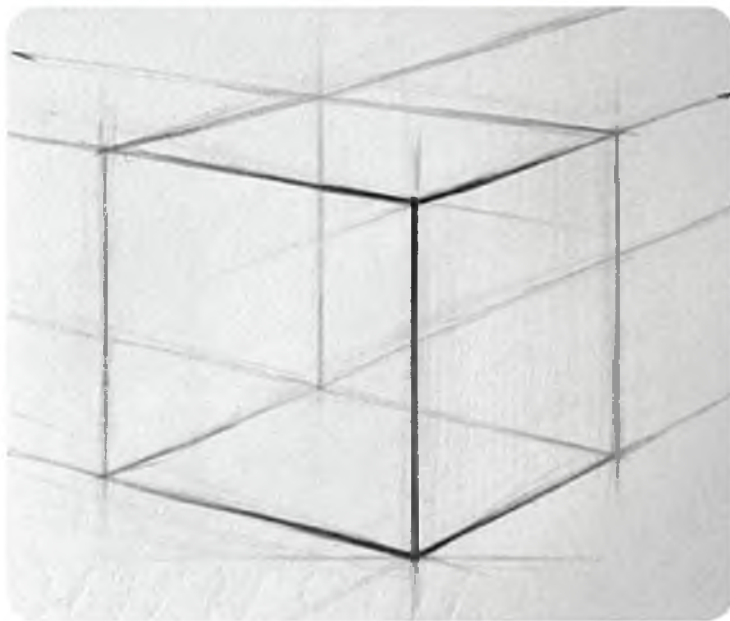
31-rasm. Kubning ko'rish nuqtasiga eng yaqin qirrasining balandligini belgilash.

Kubning bu vertikal qirrasini yengil chiziqlar bilan belgilab olgach, o'ng va chap tomonlarining yuqori va pastki qirralari yo'nalishlarini belgilab olasiz. Bunda kubning 2-holatiga ko'ra ish ko'rasiz (32-rasm).

32-rasm. Kubning yon tomonlari yo'nalishlarini belgilash.

Navbatdagi bosqichda kubning chap va o'ng tomonlari, yuqori tomonlari va qirralarining chegarasini belgilovchi chiziqlar hamda ularning o'lchamlarini belgilab olasiz (33-rasm).

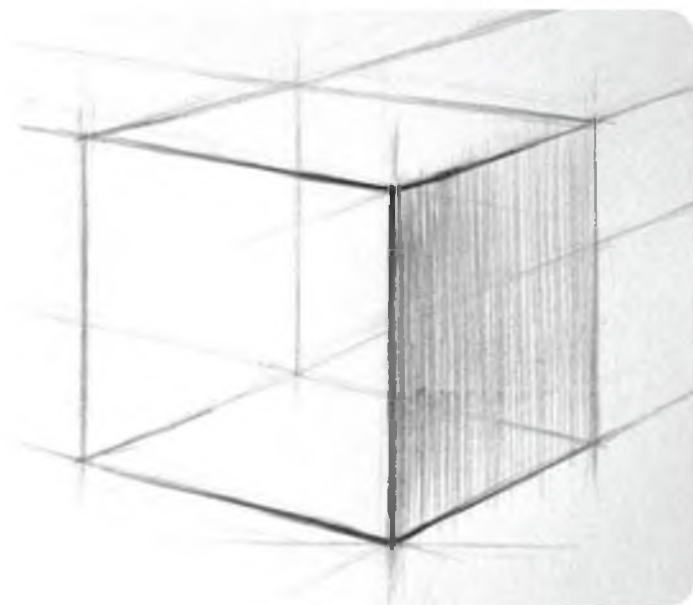

33-rasm. Kubning tomonlarini belgilash.

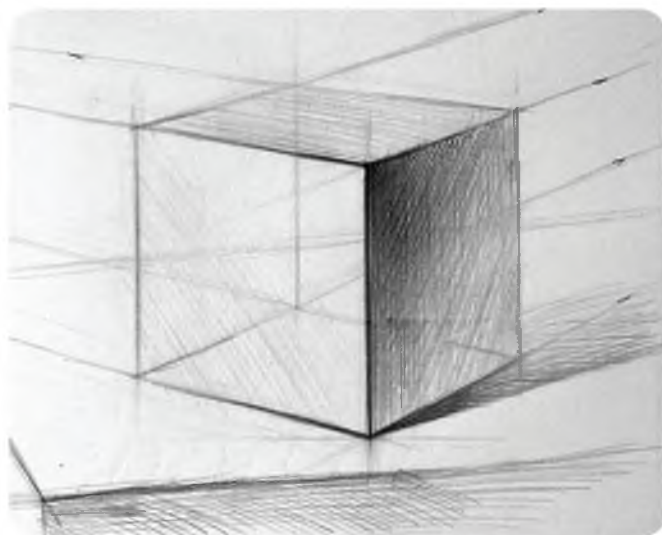
Yuqoridagi amallarni bajarib bo'lganingizdan so'ng kubning aniq shaklining tasviri hosil bo'ladi. Navbatdagi vazifa – kub tomonlarining yorug'lik manbayiga nisbatan holati bo'yicha soyalarni darajasiga ko'ra shtrixlashdan iborat bo'ladi. Buning uchun kubning yorug'likka eng yaqin qirrasiga teskari tomonidagi soya eng to'q soya qismi bo'ladi. Shu qirradan uzoqlashgan sari soyaning to'qligi ham kamayib boradi (34-rasm).

Navbatdagi vazifa – kubning boshqa tomonlarini shtrixlashdan iborat bo'lib, ular yorug'lik manbayi-

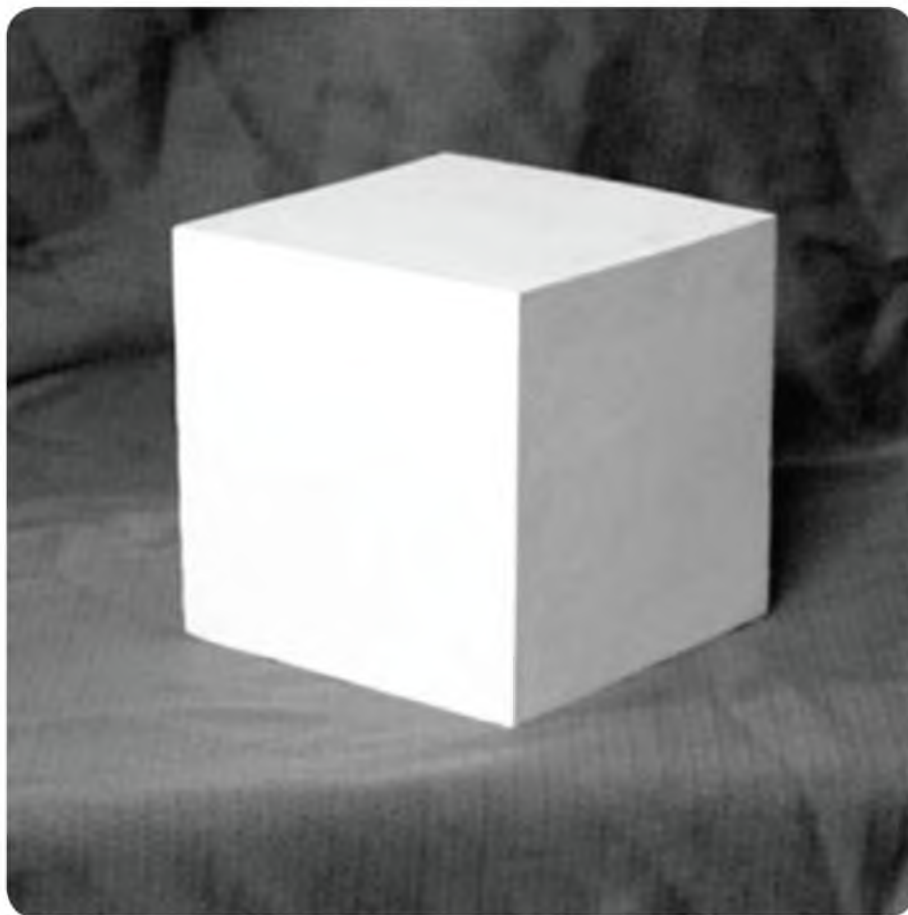

34-rasm. Kubning soya qismini shtrixlashning dastlabki bosqichi.

35-rasm. Yorug'lik manbayiga nisbatan kubning tomonlarini shtrixlash.

ga nisbatan turli rakursda bo'lganligi bois, yuzaning shtrixlar vositasida beriladigan tusining och-to'qlik darajasi ham turlicha bo'ladi (35-rasm).

36-rasm. Gipsdan yasalgan kub modelida yorug'-soya munosabatlarining aks etishi.

Rakurs, fransuzcha «raccourcir» – tasvirlanayotgan buyumning ko'rish nuqtasiga nisbatan joylashuvi, burilganlik darajasi.

Topshiriqning yakunlovchi bosqichida yordamchi chiziqlar o‘chirib tashlanadi va yorug‘-soya munosabatlarini nihoyasiga yetkaziladi. Bunda shaxsiy va tushuvchi soyalar, fonning to‘q-ochligini to‘g‘ri tasvirlay olsangiz, siz chizgan kubning hajmi aniq ifodalangan bo‘ladi. Ishni yakunlashda 36-rasmda berilgan kub tasvirida uning tomonlarini och-to‘qligini kuzatib, uni o‘z ishingizga tatbiq etishga harakat qiling.

O‘tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Kubning nechta tomoni va qirrasasi bo‘ladi?
2. Nima uchun uni kub deb ataymiz?
3. Kubning tomonlariga tushayotgan soyalarning och-to‘qligi nimaga bog‘liq?
4. Perspektiva nima?

Uyga topshiriq:

1. Sinfda bajarilgan ishni tahlil qiling, kamchiliklarini bartaraf etib yakunlang.
2. Geometrik shakllardan iborat buyumlarning tuzilishini o‘rganing va tahlil qiling.

1-NAZORAT ISHI

I. Nazariy bilimingizni mustahkamlang.

1. Tasviriy san'atning tur va janrlarini aytib bering.
2. Naturadan rasm ishlash nima?
3. «Komponovka» deb nimaga aytiladi?
4. «Perspektiva» nima?
5. «Byust» nima?

II. Zehningizni sinab ko'ring.

1. Tasviriy san'atning turlari qaysi qatorda to'g'ri berilgan?

- A) grafika, haykaltaroshlik, kulolchilik
- B) haykaltaroshlik, rangtasvir, zargarlik
- C) rangtasvir, grafika, haykaltaroshlik
- D) rangtasvir, naqqoshlik, yog'och o'ymakorligi

2. Tasviriy san'at janrlari qaysi bandda berilgan?

- A) manzara, akvarel, moybo'yoq, guash, naqsh, batal
- B) naqqoshlik, marinistik, animalistik, miskarlik, maishiy, portret
- C) natyurmort, tarixiy, palitra, akvarel, manzara, portret
- D) portret, manzara, natyurmort, maishiy, tarixiy, animalistik

«QUSHLAR HAYOTI» MAVZUSIDA KOMPOZITSIYA ISHLASH

Tabiatda qushlarning turlari nihoyatda ko'p. Ularning yashash tarzi turlicha bo'ladi. Shuning uchun bir-biridan farq qiladi. Masalan, burgutlar tog' cho'q-qilarida, lochin dasht va cho'llarda, chayka dengiz, daryo bo'ylarida yashaydi (37–40-rasmlar).

Qushlarning rasmini chizishga kirishishdan avval quyidagi savollarga javob topishga harakat qilib ko'ring.

1. Yurtimizda qushlarning qaysi turlari uchraydi?
2. Odamlar nima uchun uylarida qushlarni asrashadi?
3. Nima uchun qushlarning rangi, tashqi ko'rinishi bir-biridan farq qiladi?

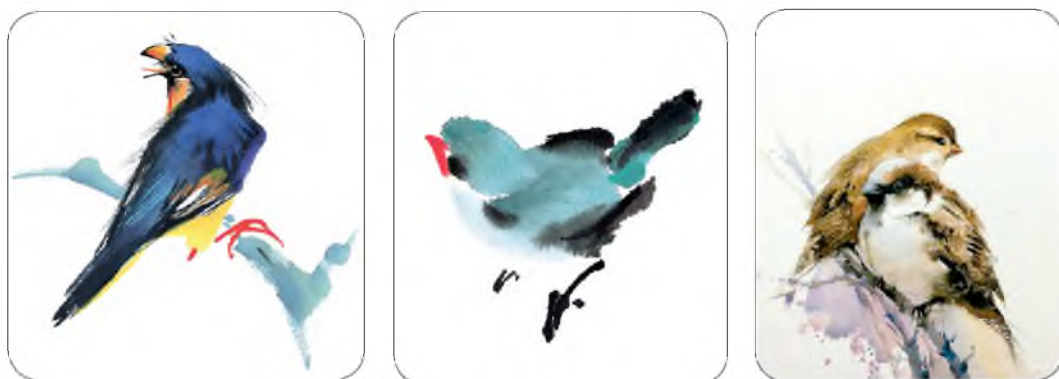
Qushlardan tog' qushi – kaklik o'zining jozibador ko'rinishi bilan boshqa qushlardan ajralib turadi.

Kaklik rasmini chizishdan avval qushning bosh qismidan dumining uchigacha bo'lgan masofani 41-rasmdagi namuna kabi to'g'ri chiziq yordamida belgilab olasiz. Yordamchi chiziqlar bilan qushning boshi, tanasi va dum qismini belgilab olasiz. Endi bosqichma-bosqich qushning boshqa qismlarini chizib tugallaysiz. Rasm daftarga kaklikning umumiy ko'rinishini qalamtasvirda chizib bo'lgach, tasvirini rangda bajarishga o'tasiz. Dastlab och rang tuslari, so'ngra to'q rang tuslari beriladi (41-rasm).

Ayrim o'quvchilar o'z xohishlariga ko'ra boshqa

37-rasm. Qushlar.

38-rasm. Akvarelda ishlangan qushlar rasmi namunalari.

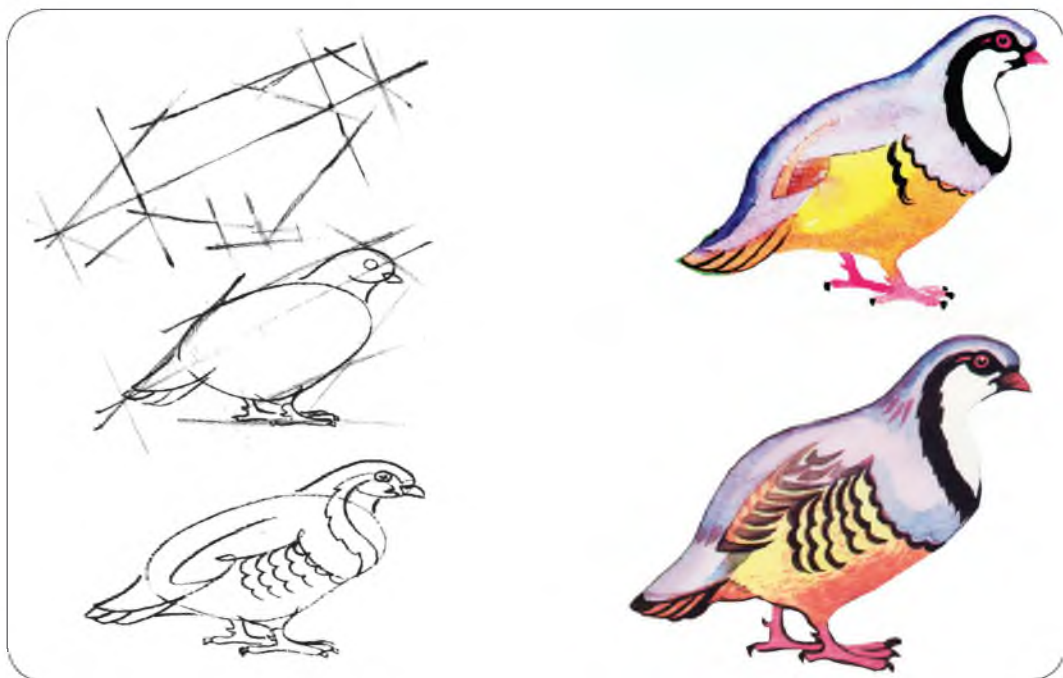

39-rasm. Arkadiy Rilov.
Moviy kengliklar.

40-rasm. Jalol Usmonov.
Qushlar tili.

41-rasm. Kaklik rasmini ishlash bosqichlari.

qushlar rasmini chizishi ham mumkin. Mu-
himi ularning ko'inishi va harakatini kompo-
zitsiya mavzusi bilan mutanosibligiga e'tibor
qarating.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Qushlar bir-biridan nimasi bilan farq qiladi?
2. Qushlar boshqa jonzotlardan nimasi bilan farq qiladi?

Uyga topshiriq:

Kaklik rasmini rangtasvirda yakunlash. «Qushlar hayoti» mavzusida mustaqil kompozitsiya ishlash.

2-CHORAK

«O‘ZBEKISTON ME‘MORIY YODGORLIKLARI» MAVZUSIDA SUHBAT

O‘zbekiston qadimiy va tarixiy-me‘moriy yodgorliklarga boy yurt (42–43-rasmlar). Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent, Shahrisabz, Qo‘qon kabi shaharlardagi me‘moriy obidalar o‘zining ulug‘vor salobati, naqshinkor bezaklari, badiiy mu-kammalligi bilan jahon ahlini lol qoldirib kelmoq-da. Bu o‘z navbatida, ajdodlarimizning me‘morlik va amaliy san‘at sohasida yuksak aql-zakovat, badiiy iq-tidor egalari bo‘lganligidan dalolat beradi.

«**Me‘morlik**», ya‘ni «**arxitektura**» yunoncha so‘z bo‘lib, «qurish», «bunyodkorlik» degan ma‘nolarni anglatadi. Bino yoki inshootning go‘zalligi, ko‘rkamligi

42-rasm. Samarqand.
Registon ansambli.

43-rasm. Buxoro.
Minorai Kalon.

uning kompozitsion tuzilishiga, ichki va tashqi badiiy jihat bezaklarining uzviyligiga bog'liq.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston me'morligi jadal sur'atlarda rivojlandi. Zamonaviy binolar bilan bir qatorda sharqona uslubdagi me'moriy obidalar barpo etildi. Toshkent shahridagi Toshkent islom universiteti, Hazrati Imom majmuasi, Minor masjidi, Samarqand viloyatidagi Imom al-Buxoriy maqbarasi shular jumlasidandir (44–46-rasmlar).

Samarqandning Registon maydonidagi Sherdor, Tillakori va Ulug'bek madrasalari, Bibixonim mad-

44-rasm. Hazrati Imom majmuasi.

45-rasm. Toshkent. Minor masjidi.

46-rasm. Imom al-Buxoriy maqbarasi.

rasasi, Shohi Zinda hamda Go'ri Amir maqbaralari, Buxoro shahridagi Ismoil Somoniy maqbarasi, Masjidi Kalon, Mirarab madrasasi, Minorai Kalon, Buxoro Arki, Sitorai Mohi Xosa, Xiva shahridagi Ichan qal'a, Pahlavon Mahmud maqbarasi, Shahrizabz shahridagi Ko'kgumbaz masjidi, Shayx Kulol maqbarasi, Oqsaroy, Qo'qon shahridagi Xudoyorxon o'rdasi, Toshkent shahridagi Ko'kaldosh, Abulqosim madrasalari kabi tarixiy obidalar jahonga mashhur me'moriy yodgorliklardir. Bu obidalarning sirtlari jozibador koshinlar bilan bezatilgan. Shu sababdan asrlar davomida o'z jilvasi va mahobatini saqlab kelmoqda.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. O'zbekistondagi me'moriy yodgorliklar, asosan, qaysi shaharlarda joylashgan?
2. Eng mashhur tarixiy obidalarning nomini aytib bering.

Uyga topshiriq:

1. Atamalar daftariga yurtimizdagi tarixiy shaharlar, mashhur me'moriy yodgorliklarning nomlarini hamda ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yozib oling.
2. O'zbekiston me'moriy yodgorliklari mavzusida rasm ishlang.

KVADRAT SHAKLIDA NAQSH ISHLASH

Inson azaldan o'zi ishlatadigan uy-ro'zg'or buyumlarini, istiqomat qiladigan turar joyini chiroyli naqshlar bilan bezatib yashashga o'rgangan. Bu esa amaliy bezak san'atining yog'och o'ymakorligi, naqqoshlik, ganchkorlik kabi turlarining yanada rivojlanishiga sabab bo'lgan.

O'zbek yog'och o'ymakorlik va naqqosh ustalari Ortiq Fayzullayev, Yoqubjon Raufov, Toir To'xtaxojayev, Jalil Hakimov, Anvar Ilhomov, G'ani Karimovlarning me'moriy inshootlar ichki qismi devorlari va shiftlariga, xontaxta va kursilarga, yog'och ko'zalarga ishlangan naqshlari nozikligi, nafisligi va fusunkorligi bilan o'zbek amaliy bezak san'ati durdonalari hisoblanadi (47–48-rasmlar).

Kvadrat shaklida naqsh ishlash uchun tomonlari 8 cm dan bo'lgan kvadrat chizib oling. Uni teng to'rt bo'lakka bo'lib olib, har bir bo'lakka barg elementini, o'rtasiga esa diametri 4 cm bo'lgan aylana ichiga sakkiz bo'lakli oygul chizasiz. Oygulning to'rt tomonidan gajaksimon novda elementini chizib olasiz. Ular birlashgan naqsh elementlarini markazdan bir xil uzoqlikda simmetrik tarzda joylashishiga harakat qiling. Buning uchun kalka qog'ozdan foydalangan

47-rasm. Yog'och o'ymakorligi bilan bezatilgan eshik va quti.

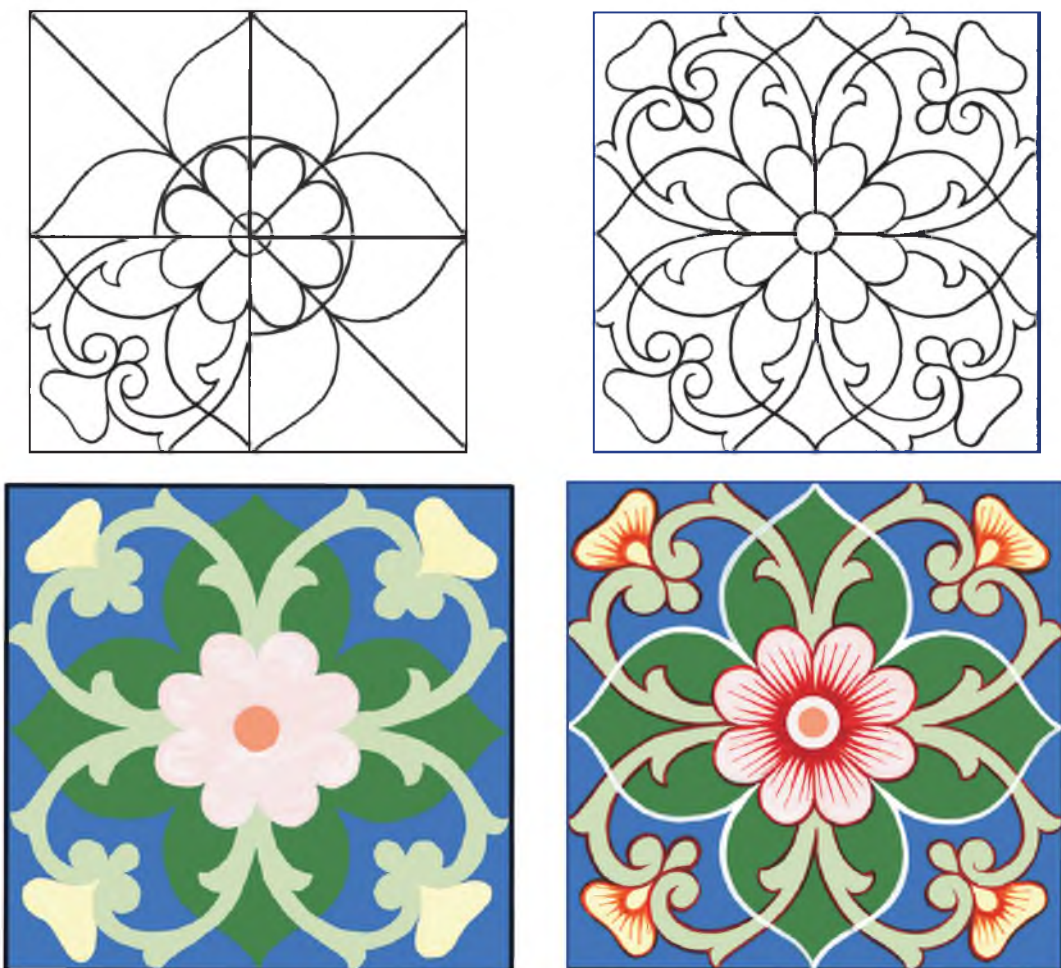

48-rasm. Binoning ichki qismidagi naqsh.

holda naqsh kompozitsiyasining qismlarini simmetrik tarzda bir xil bo'lishiga erishasiz.

Namunadagi naqshda kvadrat ichiga faqat islimiy naqsh elementlari tushirilgan (49-rasm). Siz o'z ishingizda aralash naqsh chizishingiz ham mumkin. Hosil bo'lgan shaklga ixtiyoriy naqsh elementlari chiziladi. Barcha chizish ishlari tugaganidan so'ng, ortiqcha chiziqlar o'chiriladi va rang bilan bo'yashga

49-rasm. *Nizomiddin Tursunaliyev.* Kvadrat shaklida naqsh ishlash bosqichlari.

o'tiladi. Namunada keltirilgan naqshda gul elementlari issiq, tagzamin (fon) esa sovuq ranglarda berilgan. Siz o'z naqsh kompozitsiyangizda ham ranglarning ustuvor **gammagini** saqlagan holda **kontrast** ranglardan o'rinli foydalanishga harakat qiling.

Ortiq Fayzullayev

O'zbekiston xalq rassomi, O'zbekiston Badiiy akademiyasi akademigi, Badiiy akademiyaning oltin medali sohibi. 1933-yilda Toshkent shahrida tug'ilgan. Benkov nomidagi Respublika rassomlik bilim yurtini hamda Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika institutining Rasm va chizmachilik bo'limini tugatgan. U yog'och o'ymakorligi bo'yicha taniqli usta. Asarlari Navoiy nomidagi Adabiyot muzeyida, O'zbekiston mehmonxonasida, Navoiy nomidagi san'at saroyida, shuningdek, bir qator xorijiy mamlakatlarda mavjud.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Naqshlar qanday maqsadda ishlanadi?
2. Naqshlarni bo'yashda qanday ranglardan foydalaniladi?
3. Mashhur o'zbek yog'och o'ymakorlari, naqqoshlari haqida nimalarni bilasiz?

Uyga topshiriq:

1. Kvadrat shaklidagi naqshni rangda tugatib kelish.
2. Atamalar daftariga ajratib ko'rsatilgan so'zlarni, mashhur o'zbek ustalari nomlarini yozib kelish.

«SPORT O‘YINLARI» MAVZUSIDA KOMPOZITSIYA ISHLASH

Mamlakatimizda sportni rivojlantirish borasida katta ishlar amalga oshirilmoqda. Hukumatimiz sportga, jumladan, bolalar sportiga alohida e’tibor bilan qaramoqda. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda sportning rivojlanishi natijasida ko‘plab olimpiada, jahon va Osiyo chempionlari yetishib chiqdi. Xalqaro sport musobaqalari g‘oliblari yurtimiz bayrog‘ini jahon sporti maydonlarida eng yuqori pog‘onaga ko‘tardilar. 2016-yilgi olimpiadada o‘zbekistonlik 13 nafar sportchilarimiz g‘olib va sovrindorlar shohsupasiga ko‘tarilgan. Ruslan Nuriddinov, Hasanboy Do‘stmatov, Shahobiddin Zoirov, Fazliddin G‘oyibnazarovlar esa olimpiada chempioni bo‘lganlar.

50-rasm. Sport musobaqalaridan lavhalar.

Mamlakatimizda uch bosqichli «Umid nihollari», «Barkamol avlod», «Universiada» musobaqalari muntazam o'tkazilib kelinmoqda. Milliy kurashimiz jahon ahli tomonidan Xalqaro sport turi sifatida tan olingan. Shuning uchun sport mavzusida rasm ishlash sizga qiziqarli bo'lsa kerak.

«Sport o'yinlari» mavzusida rasm ishlashdan oldin o'zingizga yoqqan biror sport musobaqasini ko'z oldingizga keltiring (50-rasm). So'ng tasavvuringizdagi epizodik holatni qoralama rasm tarzida qog'ozga ishlab ko'ring. «Kurash maydonida», «Yosh futbolchilar», «Gimnastikachi qiz», «Velo-poyga», «Ring», «Polvon bo'laman», «Darvoza-bon», «Yosh tennischi», «Qilichbozlar», «Xokkeychilar» (51-rasm) kabi variantlardan birini tanlashingiz mumkin.

Kompozitsiya ishlashda dastavval sportga oid foto-

51-rasm. Xokkey o'yini harakatlari rasmining qoralamasi.

materiallar bilan tanishib chiqsangiz, kompozitsiyaga mavzu tanlashingiz oson bo'ladi.

Rasm chizishda sportchi gavdasining asosiy harakatini belgilashingiz, uni rasmda tasvirlash tartibini aniqlab olishingiz kerak. Kurash mavzusida ikki kurashchining bel olishayotgani, futbol mavzusida bir futbolchining ikkinchisini aldab o'tayotgani yoki to'pni raqib darvozasi tomon tepayotgani, bir bokschining ikkinchisiga zarba berayotgani, velosportchining shiddat bilan olg'a intilayotganini tasvirlashingiz mumkin.

Rasm ishlashda kishilar qiyofasini batafsil tasvirlashga ko'p e'tibor qaratish shart emas. Muhimi, rasm mazmuni va mavzuni, sportchining harakat plastikasini ko'rsatib berishdir.

Odam tasvirini ishlayotganda musobaqa jarayonidagi qo'l, oyoq, bosh va tananing xarakterli holatlarini esga oling. Bu holatlar topilsa, o'yin paytidagi shiddat va joziba rasmingizda to'la aks etadi. Musobaqa o'tayotgan maydon (stadion, kort, ring, gilam), atrof-dagi tomoshabin, harakatlanayotgan odam figuralari perspektiva qoidalariga asoslanib ishlanadi. Kompozitsiya birinchi darsda qalamtasvirda ishlab bo'lingach, ikkinchi darsda rangtasvirda ishlanadi. Rang berishni yirik bo'laklardan boshlab, so'ngra mayda bo'lak va detallarga o'tiladi. Avval och rang turlari, so'ng to'q ranglar beriladi. Rang perspektivasiga ko'ra yaqindagi narsalar yorqinroq, aniqroq, orqadagi narsalar biroz xiraroq qilib ishlanadi.

Kompozitsiyangizda sport kiyimlariga e'tibor qara-

ting. O'yinchilarning kiyim rangi raqiblarinikidan farq qilishi kerak.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. O'zbekistonlik olimpiada chempionlaridan kimlarni bilasiz?
2. Sport musobaqalarida komandalar nima uchun ikki xil kiyimda maydonga tushadilar?
3. Musobaqa paytida gavdaning xarakterli holatlari qanday o'zgarib turadi?

Uyga topshiriq:

«Sport o'yinlari» mavzusidagi kompozitsiyani birinchi darsdan keyin qalamtasvirda, ikkinchi darsdan keyin rangtasvirda ishlab keling.

2-NAZORAT ISHI

I. Nazariy bilimlaringizni mustahkamlang.

1. Qushlar o'zaro bir-biridan qanday farq qiladi?
2. Naqshning qanday turlari bor?
3. Yurtimizdagi qaysi me'moriy yodgorliklarni bilasiz?
4. Mashhur yog'och o'ymakori, ganchkor va naqqosh ustalarni aytib bering.

II. Zehningizni sinab ko'ring.

1. Issiq ranglarni toping.

A) yashil, ko'k, qora	C) ko'k, qizil, yashil
B) oq, qora, kulrang	D) zarg'aldoq, qizil, sariq

2. Naqqoshlikka oid atamalarni toping.

- A) haykal, bezak, byust
- B) girih, kompozitsiya, islamiy
- C) kitob, mo'yqalam, qalam
- D) bo'yoq, qog'oz, palitra

3. Samarqanddagi obidaning nomini toping.

- A) Ismoil Somoniy maqbarasi
- B) Pahlavon Mahmud maqbarasi
- C) Shohi Zinda maqbarasi
- D) Kalta Minor

4. Buxorodagi tarixiy inshoot nomini toping.

- A) Minorai Kalon
- B) Sherdor madrasasi
- C) Ichan qal'a
- D) Shayx Kulol maqbarasi

5. Xivadagi tarixiy obidalarning nomini toping.

- A) Bibixonim, Sherdor madrasasi
- B) Tuproqqo'rg'on, Minorai Kalon
- C) Kalta Minor, Ichan qal'a
- D) Shayx Kulol maqbarasi, Ko'kaldosh madrasasi

6. Uch bosqichli sport o'yinlarini toping.

- A) kurash, ko'pkari, qilichbozlik
- B) uloq, badiiy gimnastika, poyga
- C) «Umid nihollari», «Barkamol avlod», «Universiada»
- D) «Tashabbus», «Yangi avlod», «Umid g'unchalari»

«QISH KELDI» MAVZUSIDA RASM ISHLASH

Qishning qorli kunlarida hammayoq oppoq libosga burkanadi. Qish tabiatining o'ziga xos ko'rinishlari ko'plab rassomlarga ijod qilishlari uchun ilhom beradi. O'zbek rassomlaridan Sarvar Sulaymonovning «Qish» (52-rasm), Muhammaddiyor Toshmurodovning «G'ilonda qish», Nodira Oripovaning «Birinchi qor» (53–54-rasmlar), Ortiqali Qozoqovning «Chimyonda qish», rus rassomlaridan A.Savrasovning «Zag'chalar

52-rasm. *Sarvar Sulaymonov.* Qish.

53-rasm. *Muhammaddiyor Toshmurodov. G'ilonda qish.*

54-rasm. *Nodira Oripova. Birinchi qor.*

uchib keldi», A.Plastovning «Birinchi qor», I.Grabarning «Quyoshli qish kuni», F.Shishkinning «Qish» nomli asarlarida qish ziynati turlicha tasvirlangan.

Kartinalar hamda o'z xotiralaringiz, ta-savvurlaringiz asosida «Qish keldi» mavzusida mustaqil kompozitsiya ishleng. Kompozitsiyani ishlashdan avval rassomlarning asarlarida tasvirlangan vo-qeliklarni tahlil etish asosida shakllangan taassurot-laringizga tayaning (55-rasm).

«Qish keldi» mavzusida kompozitsiya ishlashda turli texnikalardan foydalanish mumkin. Quyidagi rasmda kompozitsiya ishlashning avval fon hosil qi-lib olish usulida rasm ishlash bosqichlari ko'rsatilgan. Ishning birinchi bosqichida mo'ynasi qattiq bo'lgan katta mo'yqalam bilan kompozitsiya ishlaydigan qo-g'ozni to'q ko'k rangga bo'yab olasiz. Ikkinchi bos-qichda esa kartina elementlarini belgilab olasiz. Bu

elementlar uzoqdagi tog'lar, adirlar, uylar, daraxtlar, yaqindagi bolalar va boshqa elementlar bo'lishi mumkin. Buning uchun fon rangidan biroz ochroq tusli rangdan foydalanasiz. Ishning oxirgi bosqichida oq rangda yerning yaqin joylari, daraxtlarni ishlaysiz. Har xil yorqin rangli liboslarda qorda o'ynayotgan bolalarni qo'shib qo'ysangiz kompozitsiyangiz yanada mazmunliroq bo'ladi.

55-rasm. «Qish keldi» mavzusida kompozitsiya.

Bu vazifani to'q rangdagi qalin rangli qog'ozdan foydalanib bajarish ham mumkin. Muhimi, ranglarni

kompozitsiya elementlarining uzoq-yaqinligiga qarab och-to'qligiga e'tibor bering.

56-rasm. «Qish keldi» mavzusida kompozitsiya.

*«Qish keldi» mavzusida kompozitsiya ishlash bosqichlari.
1-bosqich*

2–3-bosqichlar

O‘tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Qish fasli boshqa fasllardan qanday farq qiladi?
2. Bu faslda tabiat qanday ko‘rinishda bo‘ladi?
3. Qishda qor rangi nima sababdan o‘zgarib turadi?

Uyga topshiriq:

1. Darsda boshlagan kompozitsiyani uyda tugating.
2. «Qishki o‘yinlar» mavzusida mustaqil kompozitsiya ishlang.

DOIRA SHAKLIDA NAQSH ISHLASH

Doira ichida chizilgan naqshlar sxematik tuzilishi va elementlarining joylashishi jihatidan kvadrat naqshlarga o'xshab ketadi. Tasvirlanayotgan asosiy naqsh aylana markazida joylashib, chetlari bo'sh qolishi, aksincha, doira chetlarida yo'lsimon

57-rasm. Doira shaklida ishlangan naqsh namunasi.

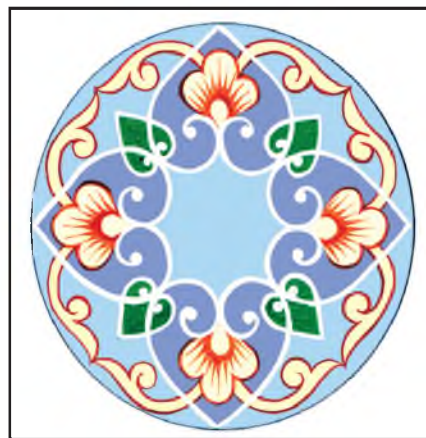
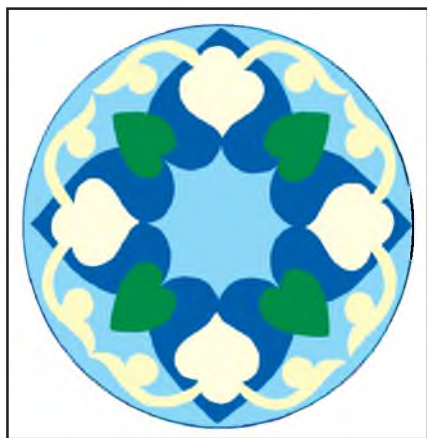
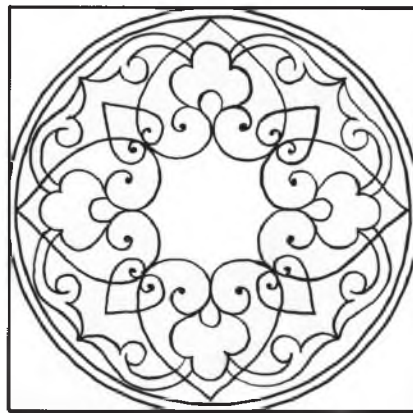
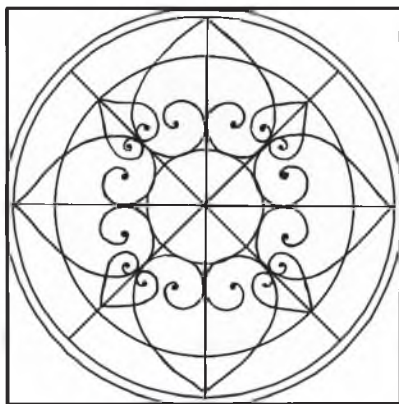

naqshlar bo'lib, markaz bo'sh qolishi yoki uning markazida ham, chetlarida ham naqshlar bo'lishi mumkin.

«Doira shaklida naqsh» kompozitsiyasini ishlashda kvadrat shaklda naqsh chizishda egallagan malakangizga tayaning.

Naqsh chizishni daftar yuzasiga diametri 9 cm bo'lgan aylana chizishdan boshlaysiz (58-rasm). Ayla-

58-rasm. *Nizomiddin Tursunaliyev.* Doira shaklida naqsh ishlash bosqichlari.

naning o'q chiziqlari uni to'rtta teng bo'lakka bo'ladi. Siz tuzadigan naqsh kompozitsiyasi to'rt marta ritmik tarzda qaytariladi. Naqsh chizishga qiziquvchi iqtidorli bolalar aylanani olti yoki sakkiz bo'lakka bo'lib, nisbatan murakkabroq naqsh kompozitsiyasini chizishlari mumkin.

Hosil bo'lgan sxematik shaklga naqsh elementlarini (barg, bofta, paxta, gajak) navbatma-navbat chizib, ishni qalamda tugallaysiz. Dastlab kompozitsiyaning to'rtidan bir qismini hosil qilib bo'lgach, uni kalka qog'oziga tushirib, aylananing qolgan qismlariga ko'chirib chiqasiz. Naqsh kompozitsiyasi hosil qilib olingandan so'ng uni rangda ishlashga o'tasiz. Naqsh bosqichma-bosqich bo'yab tugatiladi. Rang berishda kvadrat naqsh ishlashda ko'rsatilgan qoidalariga rioya qilinadi. Ish jarayonida 58-rasmda ko'rsatilgan bosqichlarga amal qiling. Naqshni bo'yash jarayonida ranglarning mutanosibligiga, issiq yoki sovuq ranglar munosabatiga e'tibor qarating.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Kvadrat, doira shaklidagi naqshlarning farqi nimadan iborat?
2. Doira shaklidagi naqsh qayerlarda uchraydi?

Uyga topshiriq:

1. Doira shaklidagi naqshni tugatib keling.
2. Uyingizdagi amaliy san'at buyumlaridagi naqsh namunalarini tahlil qiling.

«TUYA BILAN BO‘TALOQ» MAVZUSIDA HAYKAL ISHLASH

Yangi tug‘ilgan buzoqcha, qo‘zichoq yoki uloqchani o‘zgacha mehr bilan tomosha qilamiz. Xuddi shunday, toychoq yoki bo‘taloq ham juda chiroyli bo‘ladi.

Hayvonlarni tasvirlash mavzusi qadim zamonlarda ham, hozir ham tasviriy san‘atning eng qiziqarli janrlaridan biri bo‘lib kelgan. Qadimgi Misrdagi Sfinkslarning toshdan ishlangan ulkan haykallari, Samarqand shahridagi Sherdor madrasasi peshtoqiga ishlangan sher va ohu tasviri, arxeologik qazishmalar chog‘ida topilgan kulolchilik hamda zargarlik buyumlaridagi tasvirlar ham odamlar bilan hayvonlar o‘rtasida bog‘liqlik mavjudligidan dalolat beradi.

Animalistik janr haykaltaroshlikda ham keng tasvirlanadi. Ayniqsa, dekorativ haykaltaroshlikda turli

59-rasm. *Shahnoza Mo‘minova.* Nasriddin Afandi.

Hamrobibi Rahimova

1896-yilda Vobkent tumanida tavallud topgan. An'anaviy mayda shakldagi sopol o'yinchoqlar yasovchi haykaltarosh-kulol. Uning asarlari ot, fil, eshak, toychoq, qo'zichoq, qo'chqor, afsonaviy qush va hayvonlar shaklidagi mayda plastika va hushtakchalardan iborat bo'lib, ularning ko'rinishida yumor bor. Hamrobibi onaning asarlari Parijdagi Luvr, Sankt-Peterburgdagi Ermitaj hamda Italiyadagi Jahon keramika muzeylaridan o'rin olgan.

60-rasm. Tuya bilan bo'taloq.

o‘yinchoqlar ko‘rinishidagi hayvonlar tasviriga keng o‘rin berilgan. Xalq ustalaridan Usta Jo‘raqulov, Abdurahim Muxtorov, Hamrobibi Rahimovalarning ishlari nafaqat O‘zbekistonda, balki chet mamlakatlarda ham mashhurdir. Ularning asarlari kichik hajmli dekorativ haykalchalar, hushtaklar bo‘lganligi uchun haykaltaroshlikning bu turi **mayda plastika** deb ham ataladi.

Mayda plastikadan farqli o‘laroq dastgohli haykaltaroshlikda animalistik janrda ishlanadigan asarlar **realistik usulda** yaratiladi.

O‘zbekistonlik haykaltaroshlardan Abdumo‘min Boymatovning «Bo‘taloq», Turkman Esonovning «Cho‘pon bola» nomli asarlarida tasvirlangan.

Tuya haykalini ishlashga kirishishdan oldin tuyalar haqidagi tasavvuringizni ko‘z oldingizga keltirishga harakat qiling. Tuya haykalini ishlashda uning o‘rkachlariga e‘tibor qarating, ya‘ni ular bir va ikki o‘rkachli bo‘ladi (60–61-rasmlar).

Qadimiy tasvirlar, jumladan, Sharq miniaturalarida ham, zamonaviy miniaturalarda ham tuya tasviri rassomlar tomonidan ko‘p qo‘llanilgan.

Haykalni ishlashga kirishishdan avval uning ko‘rinishini aniq tasavvur qilish uchun qalam bilan qog‘ozga qoralama ishlab olasiz. Unda tuyaning tana qismlarining o‘zaro nisbatlarini aniqlashtirib, so‘ng ularga mos tarzda plastilindan bo‘lakchalar tayyorlab, uning eng katta qismi – tanasi, boshi, oyoqlari, o‘rkachi va dumini alohida-alohida ishlab, so‘ng ularni birlashtirib chiqasiz (62-rasm). O‘z ishingizni yasashda namunadagi tasvirdan ijodiy foydalani-

61-rasm. Loydan (*yuqorida*) va yog'ochdan (*pastda*) yasalgan tuya haykalchalari.

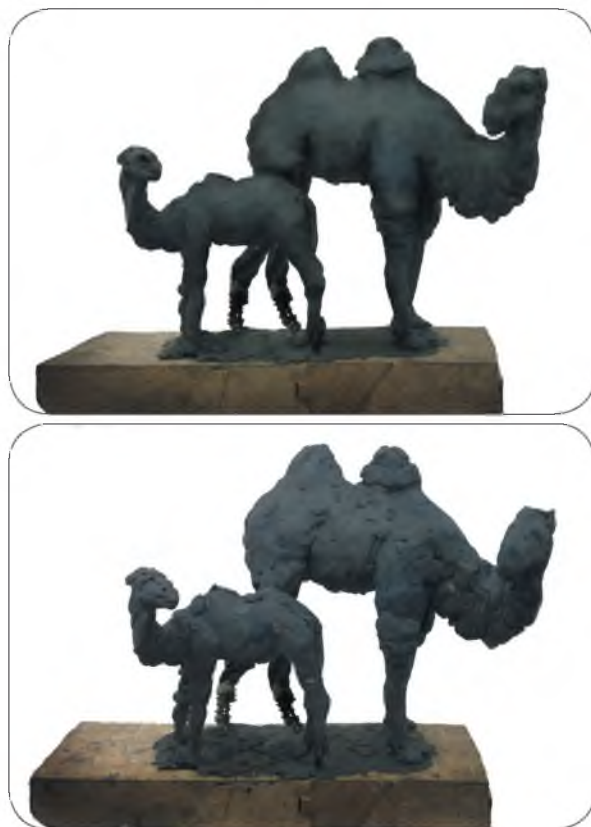

shingiz mumkin. Haykal qismlarini bir-biriga birlashtirib olgandan keyin unga umumiy ishlov beriladi. Unda siz steklar yordamida ortiqcha joylarini kesib, qirib olib tashlaysiz, aksincha, kam joylarini to'ldirib, tasvirning haqiqiy ko'rinishini aks ettirishga harakat qiling. Agar siz tasvirni kattaroq o'lchamda ishlayotgan bo'lsangiz, yumshoq simdan karkas yasab oling.

O'z kompozitsiyangizni ishlashda 62-rasmdagi «Tuya bilan bo'taloq» nomli plastilindan ishlangan haykalchadan ijodiy foydalanishingiz mumkin.

Plastilin yoki loy bilan ishlash jarayonida tozalikka alohida e'tibor qarating.

62-rasm. *Shahlo Yusupova.* «Tuya bilan bo'taloq» haykalini ishlash bosqichlari.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Mayda plastika nima?
2. Mayda plastikadan asarlar yaratgan kulollardan kimlarni bilasiz?

Uyga topshiriq:

1. Sinfda boshlagan tuya haykalini yakunlab qo'ying.
2. Atamalar daftariga ajratib yozilgan so'zlarni yozib oling.
3. Iqtidorli bolalar uchun: tuya tasvirlangan mustaqil kompozitsiya-haykalcha ishlash.

«UR, TO‘QMOQ» ERTAGI ASOSIDA ILLUSTRATSIYA ISHLASH

Insoniyatning eng buyuk kashfiyotlaridan biri bu kitobdir. Chiroyli rasmlar bilan bezatilgan kitoblarni ko‘rganingizda o‘ziga xos zavq olasiz. «Saxiy va Xasis» (63-rasm) nomli o‘zbek xalq ertagiga rassom Abduqahhor Mahkamov ajoyib illustratsiya ishlagan.

Rassom o‘zi illustratsiya ishlayotgan badiiy asarning mazmuni bilan tanishib chiqar ekan, illustratsiya uchun mavzu bo‘ladigan jihatlarini o‘ziga belgilab oladi. Bu taassurotlar asosida bir necha variantda xomaki rasmlar chizadi. Xomaki rasmlar asosida adabiy asar mazmuniga mos keladigan kompozitsiyalar ishlaydi. Ana shu kompozitsiyalarning eng maqbullarini illustratsiyaning yakuniy varianti sifatida olinadi. Siz ham tavsiya etilayotgan ertakka illustratsiya ishlash jarayonini boshlashdan avval uning mazmunini tahlil qiling. O‘qiganlaringizni yoki televizorda tomosha qilgan multfilmlarni eslashga harakat qiling.

Illustratsiyaning yakuniy kompozitsiyasini ishlashda illustratsiyachi rassomlarning ishlarini diqqat bilan kuzating (64–65-rasmlar).

Bugungi darsda «Ur, to‘qmoq» ertagiga illustratsiya

63-rasm. *Abduqahhor Mahkamov.* «Saxiy va Xasis» ertagiga ishlangan illustratsiya.

ishlaysiz (66-rasm). O'qituvchingiz bilan maslahatlashgan holda o'zingizga ma'qul bo'lgan boshqa ertaklarni tanlashingiz ham mumkin. Demak, «Ur, to'qmoq» ertagiga illustratsiya ishlashga kirishishdan avval «Ur, to'qmoq» ertagining qahramonlarini eslang. Ularning ko'rinishini qanday izohlagan bo'lar edingiz?

Illustratsiya kompozitsiyasini o'ylashda yaxshilikni yomonlik, yovuzlik ustidan g'alaba qozonishini esda tuting.

«Ur, to'qmoq» ertagida keksa ovchining boshidan

64-rasm. *Habibulla Rahmatullayev.* «Ur, to‘qmoq» ertagiga ishlangan illustratsiya.

kechirganlari hikoya qilinadi. Kunlardan birida keksa ovchining to‘riga laylak ilinadi. Laylak ovchidan uni qo‘yib yuborishini, evaziga uning uchta tilagini bajarishini aytadi. Chol laylakni qo‘yib yuboradi. Kunlarning birida turmushida qiyinchilik bo‘lganligi bois chol laylakning huzuriga keladi. Laylak cholga birinchi galdan ochil dasturxon, ikkinchi marta kelganida esa qaynar xumcha hadya etadi. Cholning yo‘lda yomon odamlarning hiylalari tufayli aldanib qolayotganligi-

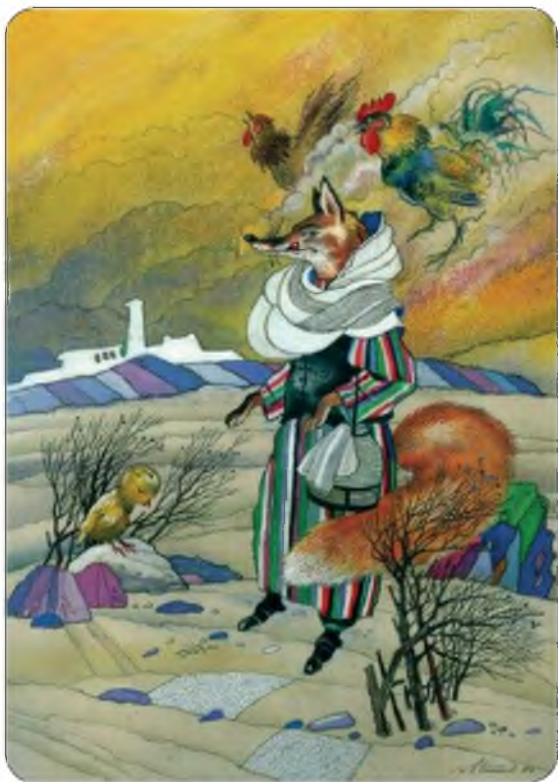
dan xabar topgan laylak unga «Ur, to‘qmoq» beradi. Chol «Ur, to‘qmoq»ning yordamida haqiqatni bilib oladi. Xasis boy esa cholning narsalarini qaytarib beradi. Aytib o‘tilgan **suje**t asosida ertakning mazmuniga mos tasviriy obrazlar qidiring. Unda quyidagi holatlarga e‘tibor qaratishingiz mumkin:

1. Keksa ovchining laylak bilan ilk uchrashuvini qanday tasavvur qilasiz?

2. Laylak huzuriga ketayotgan ovchi chol yo‘lida kimlarni uchratdi?

3. Sovg‘a bilan laylak huzuridan qaytayotgan chol qanday voqealarni boshidan kechirdi?

Yuqoridagi savollar asosida illustratsiyaning bir necha variantlarini tavsiya etish mumkin. Masalan, birinchi variantda ovchining to‘riga ilingan laylak bilan ilk uchrashuvi; ikkinchi variantda ovchining yo‘lda cho‘ponlar bilan uchrashuvi; uchinchi variant-

65-rasm. *Anatoliy Bobrov.*
O‘zbek xalq ertagiga ishlangan
illustratsiya.

66-rasm. *Rustam Zufarov.*

«Ur, to'qmoq» ertagiga ishlangan illustratsiya.

da ovchi va makkor boy uchrashuvi; to'rtinchi variantda esa «Ur, to'qmoq» xasis boyni jazolayotgan holati tasvirlanishi mumkin. Bundan tashqari, siz mustaqil tarzda boshqa **epizodni** ham olishingiz mumkin.

Rasm chizishga kirishishdan oldin tasvirni qog'oz sathida joylashtirishga alohida e'tibor qiling.

Kompozitsiyani rangtasvirda ishlayotganda ham perspektiva qoidalariga amal qiling. Agar ishingiz-

67-rasm. «Ur, to'qmoq» ertagiga illustratsiya ishlash bosqichlari.

ni akvarel bo'yoqlarida bajarayotgan bo'lsangiz, och ranglarda bosqichma-bosqich bo'yashingiz lozim (67-rasm).

Har bir bosqichda ranglarni to'qlashtirib borasiz. Yana ranglarning ramziy ma'nolariga ham e'tibor qaring. Bu sizga ijobiy va salbiy qahramonlarning obrazini ochib berishga yordam beradi.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Kitob bezovchi mashhur rassomlardan kimlarni bilasiz?
2. Ertaklarga ishlangan illustratsiyalar boshqa kitoblarga ishlangan illustratsiyalardan nimasi bilan farq qiladi?

Uyga topshiriq:

1. Birinchi darsda illustratsiyaning qalamsuratini, ikkinchi darsda esa rangtasvir variantini tugallab qo'ying.
2. Atamalar daftariga ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yozib oling.

«HARAKATLANAYOTGAN ROBOT» MAVZUSIDA KOMPOZITSIYA ISHLASH

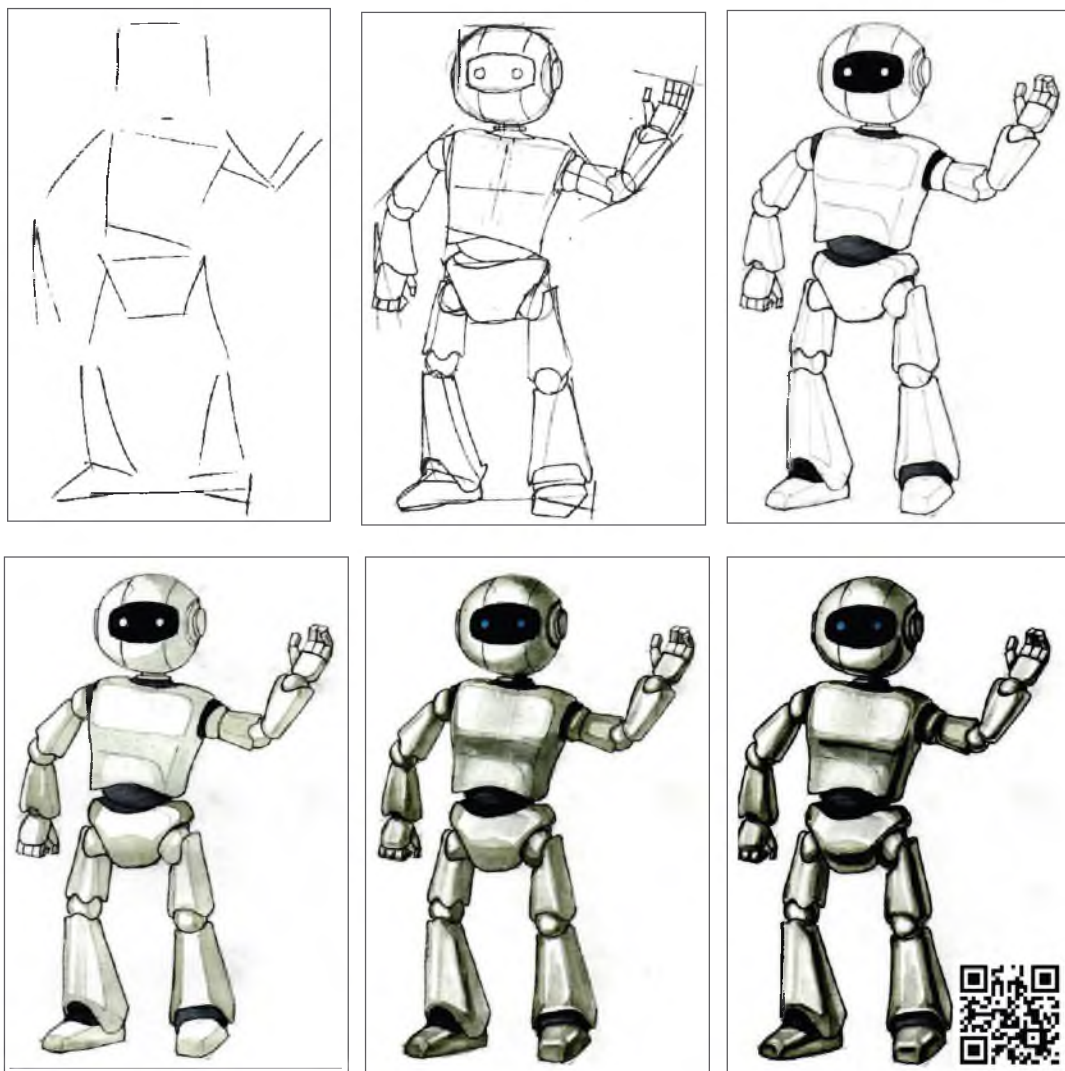
Bugungi hayotimizni robotlarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Chunki robotlar insonlar bajaradigan, ayrim holatlarda bajara olmaydigan ishlarni ustalik bilan bajarimoqda. Endilikda robotlar zavod va fabrikalarda yuzlab odamlarning ishlarini tez va sifatli bajarimoqda. Robotlarning yana bir foydali tomoni – inson hayoti va salomatligi uchun jiddiy xavf tug'diradigan joylarda qiyin ishlarni bajaradi. Ular oyda ham, turli ofatlar, ekologik ofatlar tufayli falokat yuz bergan joylarda ham insonlarga yordam bera oladi. Demak, siz harakatdagi robot rasmini ishlashda uni qanday ish bajarishini e'tiborga olishingiz lozim bo'ladi.

Robotlarning ayrim turlarini aqlli robotlar deb atashadi. Ular odamlar kabi xotirada ilmiy ma'lu-

68-rasm. Bir robot o'z xotirasida minglab kitoblarda keltirilgan ma'lumotlarni saqlashi mumkin.

69-rasm. Robot rasmini chizish bosqichlari.

motlarni saqlaydilar, aql gimnastikasi deb atalgan o'yin – shaxmatda, hatto taniqli grossmeysterlar bilan tengma-teng bellashadi.

Demak, robotlar haqidagi dastlabki ma'lumotlardan ma'lum bo'ldiki, ularga xos bo'lgan xususiyat – bu ha-

70-rasm. Harakatdagi robot namunalari.

rakat ekan. Shuning uchun ham robotni u yoki bu harakatni bajarish holatini tasvirlash kerak.

Robotlarning harakatlarini tasvirlashda nimalarga e'tibor qaratish kerak? Birinchi navbatda, albatta, uning qismlariga, shakllariga e'tibor qaratish lozim. Shuningdek, ular ham xuddi odamlardek muvozanat saqlashlari kerak bo'ladi. Buning uchun robotlarning tayanch nuqtasi, ya'ni og'irligini ushlab turuvchi nuqtasini to'g'ri belgilab olish lozim. Aks holda siz tasvirlagan robot yiqilib tushayotgandek tasavvur uyg'otadi. Mazkur masalani to'g'ri hal etish uchun odam harakatini tasvirlovchi oddiy chiziqlardan foydalanish mumkin. Keyingi bosqichda ularga ma'lum bir geometrik shakllar bilan aniqlik kiritib boriladi. 69-rasmda harakatdagi robotni chizish bosqichlari tasvirlangan.

Robotlar deganda, biz zamonaviy texnik ishlanma-

larni tushunamiz. Aslida robotlarni yasash uzoq tarixga ega bo'lib, ayrim afsonalarda ular juda qadimgi davrlarda ham mavjud bo'lganligi haqida ma'lumotlar bor. Robotning insonga o'xshash shaklini birinchi

Leonardo da Vinchi – buyuk rassom, haykaltarosh, me'mor, muhandis-ixtirochi.

1452-yil 15-aprelda Florensiyaning Vinchi shahri yaqinida tug'ilgan. 1469-yildan rassom, haykaltarosh va zargar Andrea del Verokkoning ustaxonasida rassomlik sirlarini o'rgangan.

O'zining dastlabki rangtasvir va grafika asarlarini 1472-yildan yaratish boshlagan. Uning eng mashhur asari «Mona Liza» deb nomlanib, hozirda Parijdagi Luvr muzeyida saqlanadi. Bu asarni ko'rish uchun muzeyga dunyoning turli mamlakatlaridan millionlab san'at ixlosmandlari keladi. Leonardo da Vinchi tomonidan ko'plab haykaltaroshlik asarlari, mahobatli devoriy suratlar va bir qator loyihalar yaratilgan.

bo'lib 1495-yilda mashhur rassom Leonardo da Vinchi ixtiro qilgan. Leonardo da Vinchi tomonidan yaratilgan qo'llari va kallasini qimirlata oladigan ritsar-robotning chizmalari bizgacha yetib kelgan.

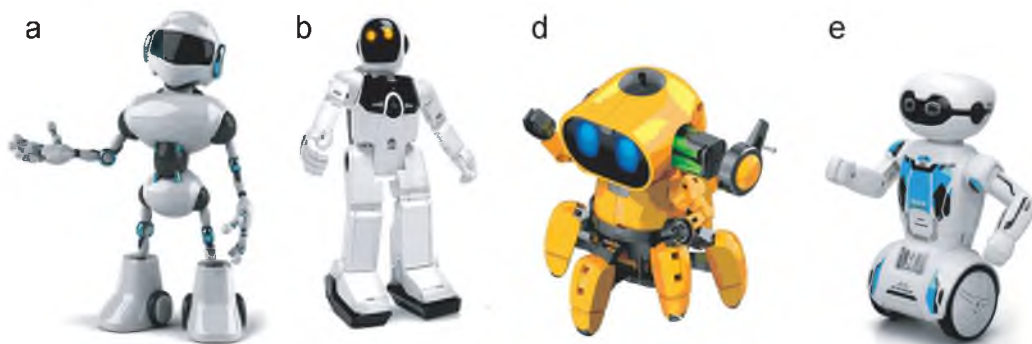
Odamga o'xshash va kattaligi ham odamdek bo'lgan haqiqiy robot 1737-yilda fransuz ixtirochisi Jak

de Vokanson tomonidan yaratilgan bo'lib, bu robot fleytada 12 xil musiqani chala olgan. 1928-yilda amerikalik muhandis Roy Uensli bugungi robotlarga o'xshash robot yasagan. Yaponiyalik biolog Makoto Nasimuro tomonidan yaratilgan robot ham insonlarga o'xshash robotlarning dastlabki namunalari hisoblanadi.

Robot atamasi birinchi bo'lib chex yozuv-

71-rasm. Shahar ko'chalarida harakatlanuvchi robot.

72-rasm. Turli shakldagi robotlar namunalari.

chisi Karel Chapek va uning akasi, rassom Yozef Chapeklar tomonidan 1920-yilda qo'llanilgan.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan siz robotlarning turlari, bajaradigan ishlari haqida tushunchaga ega

bo'ldingiz. Siz harakatdagi robotni chizish jarayonida e'tibor qarating: ular sizga kitob o'qib beradi, musiqa asbobida kuy ijro etadi, raqsga tushishi, uyni yig'ishtirishi, oshxonadagi ishlarga ko'maklashishi, ko'chada transport harakatini tartibga solishda ishtirok etishi mumkin.

Siz o'z robotingizni chizishga kirishishdan avval uni qanday vazifa bajarishini tasavvur qilib, bir necha qoramalar ishlab oling. Ularni umumlashtirgan holda ma'qul kelgan variantda kompozitsiya ishleng. Muhimi, ularning harakatida qandaydir mantiq bo'lishiga e'tibor qiling.

Ijodiy ishga kirishishdan oldin yuqorida rasmlari keltirilgan robotlarning umumiy ko'rinishi, qismlarining shakllari, harakatini diqqat bilan kuzating.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Odamga o'xshash robot birinchi bo'lib kim tomonidan ixtiro qilingan?
2. Robotlarning qanday turlarini bilasiz?
3. Robotlar qanday ishlarni bajaradi?

Uyga topshiriq:

Mustaqil ravishda biror-bir vazifani bajarayotgan harakatdagi robot rasmini ishleng va uni kontrast ranglardan foydalanib bo'yang.

«FUTBOLCHI» MAVZUSIDA HAYKAL ISHLASH

Sport turlari ichida eng ommalashgani, shubhasiz, futboldir. Shuning uchun ham uni «millionlar o'yini» deb atashadi.

O'zbekistonda birinchi futbol komandasi 1912-yilda Qo'qon shahrida «Muskomanda» nomi bilan tashkil etilgan.

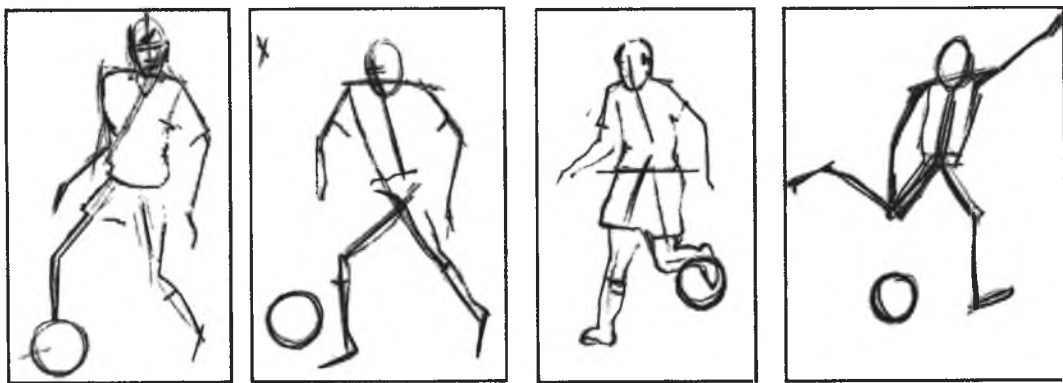
73-rasm. Futbol o'yinidan lavhalar.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda futbolning rivojiga hukumatimiz tomonidan katta e'tibor berilmoqda. Aynan mustaqillik yillarida O'zbekiston milliy terma jamoasi Osiyo o'yinlari g'olibi bo'ldi (1994), yoshlar va o'smirlar terma jamoalari bir necha marta jahon chempionatida ishtirok etdi. O'smirlar hamda yoshlar terma jamoasi Osiyo chempioni bo'ldilar.

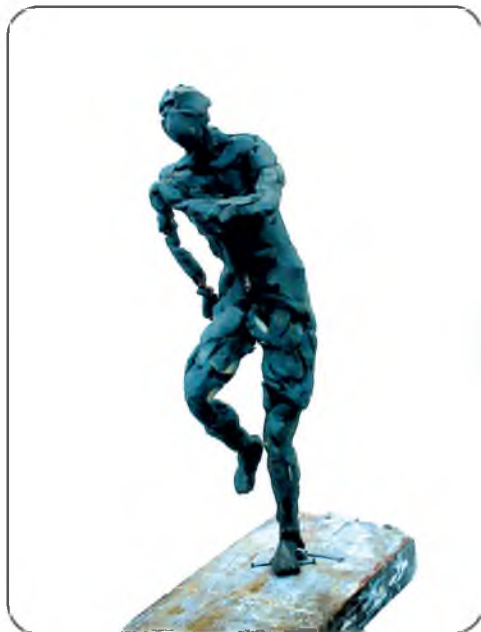
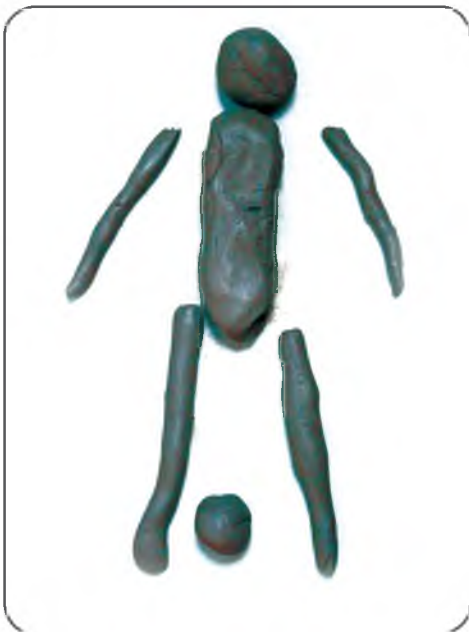
Futbol o'yinlarini televizor orqali ko'p ko'rgansiz. Shu bois futbolda qanday holatlar bo'lishi, futbolchilar qanday harakatlar qilishini yaxshi bilasiz (73-rasm). Bu tasavvurlaringiz haykal ishlashingizda qo'l keladi.

Ayrimlaringiz jahon futbolining yulduzlari – Pele, Maradona, Ronaldo, Zidan, Bekxem, Messi, o'zbekistonlik Birodar Abduraimov, Gennadiy Krasnitskiy, Mirjalol Qosimov, Server Jeparov, Odil Ahmedov, Eldor Shomurodovlarning rasmlarini yig'ib yurasiz. Ana shu rasmlardagi qahramonlaringizning holatlarini esga olsangiz, ishlaydigan kompozitsiyangizning yechimini topishingiz oson kechadi.

Futbolchi haykalini ishlashda uni qaysi **pozitsiyada** o'ynashiga ham e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Masalan, darvozabonning to'pga tashlanayotgan, himoyachining raqib hujumchisidan to'pni olib qo'yayotgan, yarim himoyachining raqibni aldab o'tayotgan, hujumchining esa to'pga zarba berayotgan holatlarini tasvirlash mumkin (74-rasm). Mavzu variantini tanlab olganingizdan keyin loy yoki plastilin-

74-rasm. Futbolchi harakatlarning qoralamalari.

75-rasm. *Shahlo Yusupova.* Futbolchi haykalini ishlash bosqichlari.

dan futbolchi gavdasining boshi, qo'llari, oyoqlari, tanasi uchun nisbatlardan kelib chiqqan holda ajratib olasiz. Ularning ko'rinishini (shakllarini) yasab olganingizdan so'ng gavda qismiga birlashtirib chiqasiz.

Ayrim o'quvchilar haykalni bir butun bo'lakdan ham yasashi mumkin.

Yasalgan haykalchanning kamchiliklari yog'och yoki plastmassa steklar yordamida yo'nish, qirib olib tashlash yoki yopishtirib chiqish orqali bartaraf etiladi.

Agar haykalni kattaroq o'lchamda ishlayotgan bo'lsangiz, uning mustahkamligini ta'minlash uchun simdan **karkas** – tirgovuch yasab olasiz hamda gavda bo'laklarini unga yopishtirib chiqasiz (75-rasm).

Futbolchi haykalini ishlashda namunada keltirilgan illustratsiyadan ijodiy foydalanishingiz mumkin.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Jahonning mashhur futbol jamoalari hamda futbolchilaridan kimlarni bilasiz?
2. O'zbekistonlik taniqli futbolchilardan kimlarni bilasiz?
3. Haykal mustahkam bo'lishi uchun nima qilinadi?

Uyga topshiriq:

1. Futbol mavzusida plastilin yoki loydan mustaqil kompozitsiya ishlang.
2. Atamalar daftariga ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yozib keling.
3. Iqtidorli bolalar uchun topshiriq: «Futbolchilar» mavzusida haykal ishlang.

«TOG'DA BAHOR» MAVZUSIDA KOMPOZITSIYA ISHLASH

Ochiq tabiat qo'ynida naturadan rasm chizish rassomdan katta mahorat talab qiladi. Lekin shunday rassomlar borki, ular tog' va o'rmonlarni, dengiz va daryolarni, bog' va dalalarni, cho'l va sahrolarni go'zal qilib tasvirlaydilar. Manzarachi rassomlarning ham o'z sevgan fasli, kunning holati bo'ladi. Xalq rassomi, akademik O'rol Tansiqboyevni O'zbekiston manzarasining kuychisi deyishadi. U o'z asarlaridan birini «Mening qo'shig'im» (76-rasm) deb atashi ham uni O'zbekistonning betakror tabiatining kuychisi ekan-

76-rasm. O'rol Tansiqboyev.
Mening qo'shig'im.

77-rasm. Ne'mat Qo'ziyev.
Oqtoshda bahor.

ligidan dalolat beradi. Uning «O‘zbekistonda mart», «Tog‘da», «Tog‘larda bahor» nomli asarlarida yurtimizning bahor faslidagi go‘zal tabiati yuksak mahorat bilan tasvirlangan.

Manzarachi rassomlardan O‘rol Tansiqboyev, Nikolay Karaxan, Rahim Ahmedov, Ne‘mat Qo‘ziboyev (78-rasm), Anvar Mirsoatov, Obidjon Bakirov (79-rasm), G‘afur Abdurahmonov, Abduvali Mo‘minov, Ortiqali Qozoqov, Yanis Salpinkidi, Dilyus Imomov, Muhammaddiyor Toshmurodovlarning asarlarida yurtimiz tabiati o‘ziga xos tarzda tasvirlangan.

«Tog‘da bahor» mavzusida kompozitsiya ishlashga kirishishdan avval siz xotirangizdagi tasavvurlarni tiklashga harakat qiling. O‘zbekistonning ko‘pgina

Ne‘mat Qo‘ziboyev

O‘zbekiston xalq rassomi, O‘zbekiston Badiiy akademiyasi akademigi, «El-yurt hurmati» ordeni sohibi. 1929-yilda Farg‘ona shahrida tavallud topgan. 1953-yilda I.Repin nomidagi Sankt-Peterburg rassomlik, haykaltaroshlik va me‘morchilik institutini tamomlagan.

N.Qo‘ziboyev tasviriy san‘atning barcha janrlarida samarali ijod qilgan. Asarlari respublikamiz va xorijiy muzeylarda saqlanadi. Uning «Nodirabegim», «Abdulla Qodiriy», «Navoiy va Sulton Husayn» kabi portretlari, «Bahor», «Farg‘ona vodiysi» kabi manzaralari, «Qidiruvchilar», «Cho‘ponlar huzurida» kabi maishiy janrdagi asarlari O‘zbekiston tasviriy san‘atining nodir namunalari sirasiga kiradi.

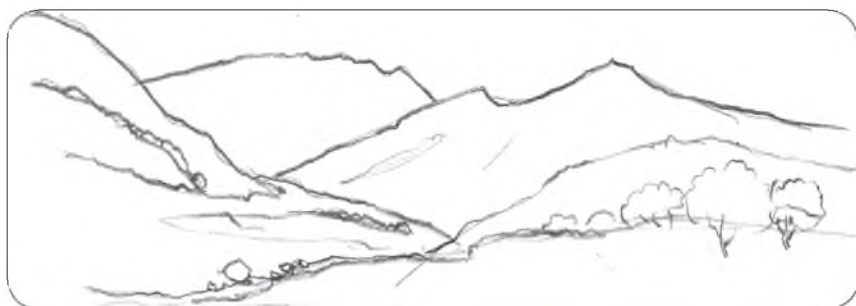

78-rasm. *Ne'mat Qo'ziboyev. Tong.*

79-rasm. *Obidjon Bakirov. O'rik gullaganda.*

80-rasm. *Asqarali Sulaymonov.* «Tog'da bahor» mavzusida manzara ishlash bosqichlari.

hududlari tog‘li joylardan iborat. Ayniqsa, Toshkent viloyatining Bo‘stonliq tumanidagi, Farg‘ona vodiysidagi, Jizzax–Samarqand yo‘lidagi, Qashqadaryo va Surxondaryo vohasidagi tog‘li manzaralarni bevosita o‘zingiz ko‘rgan bo‘lishingiz mumkin. Qolaversa, rassomlarning manzara janridagi asarlarida tog‘ manzaralaridan tashqari televizor orqali, kitoblardagi illustratsiyalar orqali ko‘p bora ko‘rgansiz. Siz ko‘rganlaringizni bir-bir eslang. Shunda sizga kompozitsiya variantlari uchun mavzu topish oson bo‘ladi.

O‘tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Bahor mavzusida manzara asarlarini yaratgan qaysi rassomlarni hamda ularning qanday asarlarini bilasiz?
2. O‘zbekistonlik qaysi rassom o‘zining manzara janrida yaratilgan asarlaridan birini «Mening qo‘shig‘im» deb atagan?
3. O‘zbekistonning qaysi viloyatlarida tog‘li manzaralarni ko‘rish mumkin?

Uyga topshiriq:

«Tog‘da bahor» kompozitsiyasini rangtasvirda yakunlang.

3-NAZORAT ISHI

I. Nazariy bilimingizni sinab ko'ring.

1. Nima sababdan qish kunlarida yog'gan qorning rangi o'zgaradi?
2. Stilizatsiya nima?
3. Mashhur futbolchilardan kimlarni bilasiz?

II. Zehningizni sinab ko'ring.

1. **Toshkent, Samarqand, Shahrisabz shaharlaridagi Amir Temur haykallarining muallifi kim?**
A) Rahim Ahmedov   C) Azamat Hotamov
B) Ilhom Jabborov   D) Qutlug' Basharov
2. **Kitob grafikasiga oid termin qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?**
A) moybo'yoq   C) illustratsiya
B) plastilin   D) panno
3. **Haykaltaroshlikka oid atamani aniqlang.**
A) mo'yqalam   C) plastilin
B) girih   D) naqsh
4. **«Raqsning tug'ilishi» asarining muallifi kim?**
A) Ne'mat Qo'ziboyev   C) Bahodir Jalolov
B) Rahim Ahmedov   D) O'rol Tansiqboyev

4-CHORAK

«BAHOR GULLARI» MAVZUSIDA KOMPOZITSIYA ISHLASH

Bahor mavzusini nafaqat yangi o'sib chiqqan maysalar, adirlarni alvon gilamdek qoplagan lolaqizg'aldoqlar, pushti, oq va binafsharang bo'lib gullagan bodom, o'rik, shaftoli va olmalarning manzarachi rassom tomonidan tasvirlangan asarlarida emas, balki

81-rasm.
Rahim Ahmedov.
Gulga kirgan shaftoli.

82-rasm. *Ogyust Renuar.*
Bahorgi guldasta.

83-rasm. Bahor gullari.

84-rasm. *Obidjon Bakirov.* Lolaqizg'aldoqlar.

85-rasm. Ziyodilla Bobomurodov. Bahor guli nastarin.

Obidjon Bakirov

O'zbekiston xalq rassomi, 1941-yil 19-martda Andijon shahrida tug'ilgan. Respublika rassomlik kolleji hamda Toshkent teatr va rassomlik instituti (hozirgi Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti)ni akademik Rahim Ahmedov ustaxonasida tamomlagan. O'zbekiston tasviriy san'ati tarixida buyuk shaxslar va zamondoshlar portretlari, lirik manzaralar hamda natyurmort janridagi asarlari bilan munosib o'rin egallagan. Sharqning buyuk allomasi Beruniy, xalq artisti Abbos Bakirov portretlari, «Shohimardonda kuz», «Navro'z» mavzusidagi manzara janridagi, «Kuzgi natyurmort» nomli natyurmort janridagi asarlari shular jumlasidandir.

bahor o‘simliklarining tasviri sifatidagi natyurmort asarlarida ham ko‘rish mumkin. Rahim Ahmedovning «Gulga kirgan shaftoli» (81-rasm), Ogyust Renuarning «Bahorgi guldasta» (82-rasm), Obidjon Bakirovning «Lo-laqizg‘aldoqlar» (84-rasm), Ziyodilla Bobomurodovning «Bahor guli nastarin» (85-rasm) nomli natyurmortlarini diqqat bilan kuzatsangiz, bunga ishonch hosil qilasiz.

Bahorgi gullar mavzusida natyurmort janridagi asarlarni Umidjon Alimov, Yuriy Taldikin kabi rassomlar ham yaratganlar.

Demak, bahor gullari mavzusida kompozitsiya ishlashning turli variantlari bo‘lishi mumkin ekan. Unda siz natyurmort janri-

86-rasm. *Ravshan Asranov.* Natyurmort.

87-rasm. *Jonpo‘lat Basharov.* Bahorgi kayfiyat.

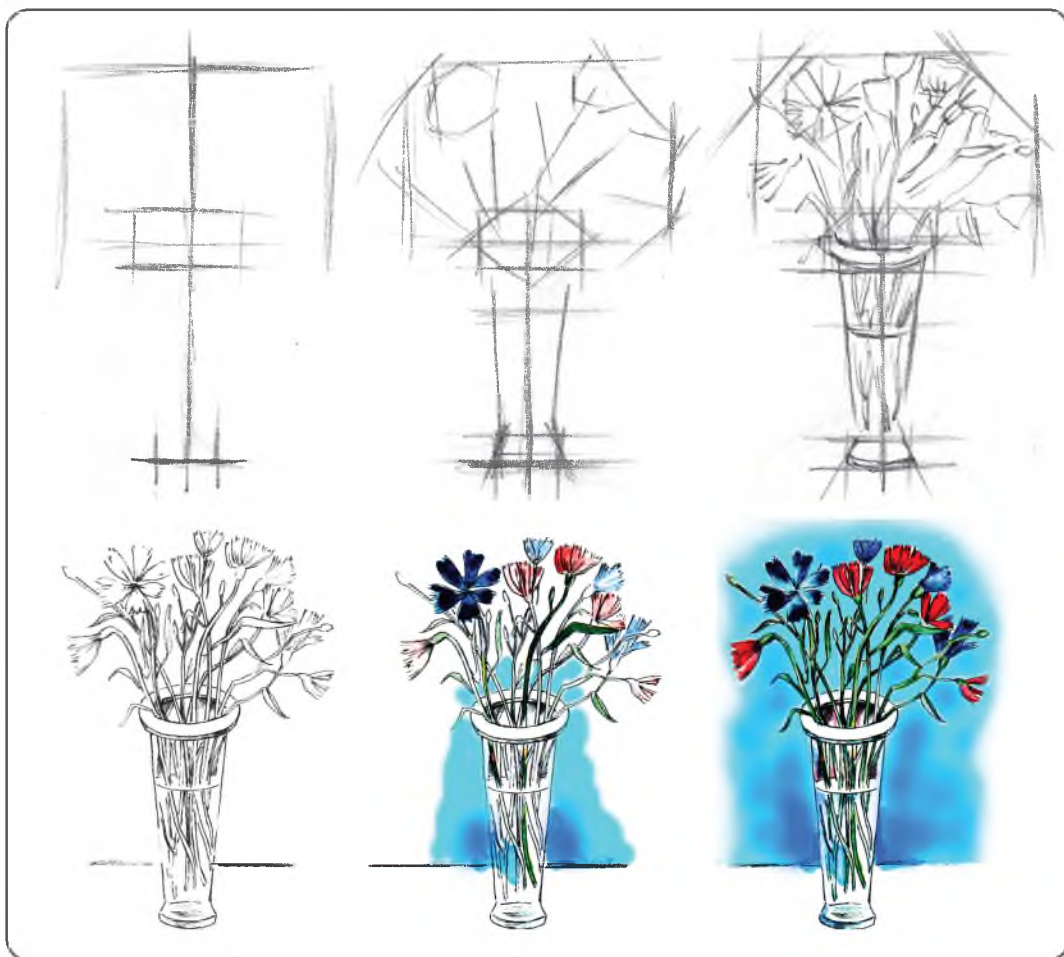
ni asosiy janr sifatida olib, bahor tarovatini to'laroq aks ettirish uchun qo'shimcha elementlardan foydalanishingiz mumkin. Siz ishlaydigan kompozitsiyaning asosiy elementi sifatida mashhur rassomlar tomonidan tasvirlangan lolaqizg'aldoqlar, bahor gullari, o'rikning gullagan shoxi, qo'shimcha element sifatida derazadan ko'rinib turgan tabiat manzarasi bo'lishi mumkin. Eslatib o'tilganlarga qo'shimcha tarzda yana qaysi elementlardan foydalanish mumkin? Bu jarayonda rassomlarning bahor mavzusidagi natyurmortlari va boshqa kompozitsiyalaridan ijodiy foydalanishingiz ham mumkin (86–88-rasmlar).

Ishlaydigan kompozitsiyangizning mavzusi va mazmunini yaxshilab o'ylab olgandan so'ng qalamtasvirda kompozitsiyaning bir necha xomaki variantlarini es-

88-rasm. «Bahor gullari» mavzusida natyurmort ishlash bosqichlaridan namunalar.

89-rasm. «Bahor gullari» kompozitsiyasini ishlash bosqichlari.

kiz tarzida chizib oling. Eskizlarning har biridan ayrim elementlarni olgan holda kompozitsiyaning yakuniy variantini qalamda chizib oling (89-rasm).

Kompozitsiyaning qalamsurat variantini belgilangan qoidalar asosida tasvirlab olgach, uni rangtasvirda bajarishga kirishing. Rangtasvir ishlash jarayonida bahorni ifodalovchi ranglardan foydalanishga harakat

qiling. Agar rangtasvirni akvarel bo'yoqlarida ishlayotgan bo'lsangiz, dastlab suyuqroq, ochroq ranglar bilan ishlang. Ranglarni asta-sekin to'qlashtirib borib naturaning haqiqiy rangiga moslashtirib borasiz. Ranglarni bir-biriga aralashtirib qo'shimcha rang hosil qilishda ularni kir bo'lib ketishiga yo'l qo'ymang. Kompozitsiyani aralash texnikada, ya'ni akvarel hamda guash bo'yoqlarida ishlashingiz sizga kontrast ranglardan foydalanishingiz uchun ko'proq imkoniyat beradi. Kompozitsiyaning ayrim joylarini, masalan, fonni to'q rangda bo'yab olib, guash va akvarel bo'yog'i aralashmalaridan hosil qilingan yorqin ranglarni o'sha joyga surtsangiz, ranglar kontrasti hisobiga rang jihatidan chiroyli tasvir hosil bo'ladi.

Kompozitsiyaning asosiy qismlarini, katta yuzalarni rang bilan ishlab olganingizdan so'ng ayrim detallarni ishlashga kirishing. Agar katta yuzalarni bo'yashda aniq ranglardan kamroq foydalangan bo'lsangiz, detallarni ishlash jarayonida toza va yorqin ranglardan foydalanishga harakat qiling. Zero, bahor gullarining barchasi yorqin rangda bo'ladi.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Bahor mavzusida kompozitsiya yaratgan qaysi rassomlarni hamda ularning qanday asarlarini bilasiz?
2. Bahor faslida O'zbekiston tabiatida qanday ranglarni ko'proq uchratish mumkin?

Uyga topshiriq:

«Bahor gullari» kompozitsiyasini rangtasvirida yakunlab qo'ying.

«BOKSCHI» MAVZUSIDA HAYKAL ISHLASH

Siz sportning har xil turlariga qiziqasiz. Ular orasida, shubhasiz, boks ham bor. Boks O‘zbekiston sportining ommaviy turlaridan biri. Chunki, O‘zbekistondan dunyoga mashhur bokschilar yetishib chiqqan. 1974-yilda Gavana shahrida havaskor bokschilar o‘rtasida Birinchi jahon chempionati o‘tkazilganda, shohsupaning eng yuqorisiga «Toshkent yo‘lbarsi» deb nom qozongan o‘zbekistonlik Rufat Risqiyev ko‘tarilgan.

Ayniqsa, mustaqillik yillarida O‘zbekistonda sportning bu turi jadal sur‘atlarda rivojlandi. Endilikda olimpiada chempionlari Muhammadqodir Abdullaev, Hasanboy Do‘stmatov, Shahobiddin Zoirov, Fazliddin G‘oyibnazarov, ikki karra jahon chempionlari Abbos Atoev, O‘tkirbek Haydarov, jahon chempionlari Mirazizbek Mirzaxalilov (90-rasm), Bahodir Jalolov (91-rasm), Murodjon Ahmadaliyevning nomlari butun dunyoga tanilgan.

Kompozitsiya yaratishdan avval bokschilarning holatlari qanday bo‘ladi, degan savolga javob topishga harakat qiling. Ma‘lumki, boksdan ikki holat kuzatiladi. Birinchisi, hujum qilish holati bo‘lsa, ikkinchisi, himoyalash holati. Shunga qarab qo‘l, oyoq va gavda harakatlari turlicha bo‘ladi. 92-rasmda tasvirlangan bokschining turli holatlarini diqqat bilan kuzating. Shuningdek, bokschining hujum qilish jarayonida zarba berish usullari ham har xil bo‘ladi. Jumla-

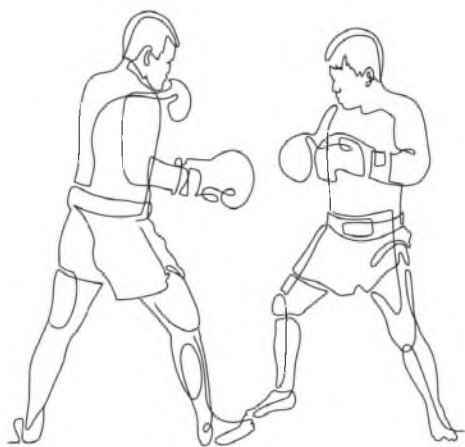
dan, o'ngdan, chapdan, to'g'ridan, pastdan zarba berishga qarab yasaladigan haykalchanning holatini aniqlab oling. Bunda siz haykalchanning harakati bilan bir qatorda gavdasining tayanch nuq-

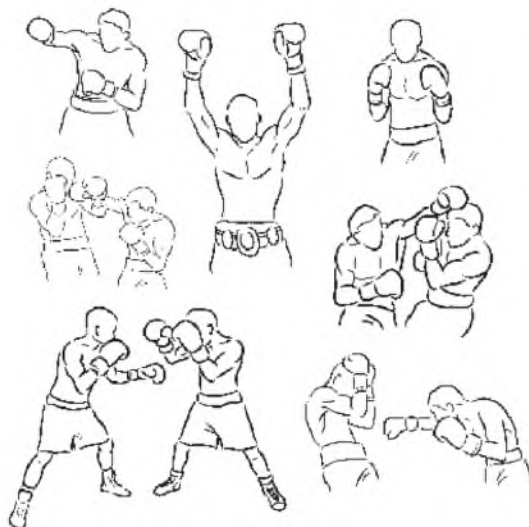
90-rasm. Boks bo'yicha jahon chempioni Mirazizbek Mirzaxalilov.

91-rasm. Osiyo va jahon chempioni Bahodir Jalolov.

92-rasm. Bokschi harakatlaringining qoramasi.

93-rasm. Bokschi haykalini yasash bosqichlari.

tasini to'g'ri topishingiz lozim bo'ladi. Aks holda yasagan haykalchangiz xuddi yiqilib tushayotgandek ko'rinishi mumkin. Shuning uchun yasaydigan haykalchangizni ko'rinishini hal qilib olish uchun qalamda bir necha qoralama chizib ko'ring. O'z ishingizni bajarishda namunada keltirilgan rasmlardan ijodiy foydalanishga harakat qiling.

Haykalchani kompozitsiyasini hal etib olgach, mos tarzda bokschi gavdasining qismlarini ajratib olasiz. So'ngra 93-rasmda ko'rsatilganidek, qismlarini birlashtirib chiqasiz.

Bokschi gavdasining harakatiga mos umumiy holatni hosil qilib olgach, uning detallarini ishlashga kirishasiz. Bunda haykaltaroshlik anjomlari – steklar yordamida ortiqcha joylar qirib olib tashlanadi, kamchiliklari to'ldirib boriladi. Unda mayda detallarga alohida ahamiyat qaratmang. Masalan, bokschi ko'zi yoki qoshi tasvirlanishi unchalik muhim emas. Muhimi, uning harakati obrazli chiqishida.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. O'zbekistonlik qaysi bokschi olimpiada, jahon va Osiyo chempionlari bo'lgan?
2. Boks musobaqalarida bokschi qanday harakatlarni kuzatish mumkin?
3. Haykaltaroshlikda bokschi holatini to'g'ri tasvirlash uchun nimalarga e'tibor qaratish lozim?

Uyga topshiriq:

1. Bokschi haykalini yakunlash.
2. Iqtidorli bolalar uchun ikki holatdagi bokschi haykalini yasash.

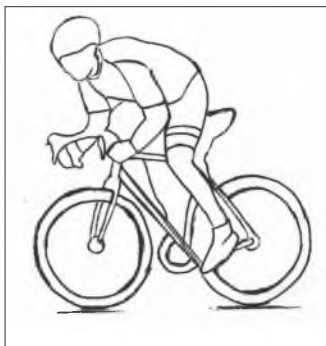
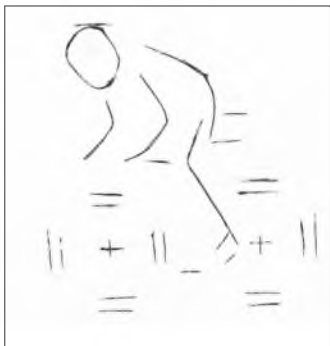
«POYGA» MAVZUSIDA RASM ISHLASH

Poyga mavzusi juda keng qamrovli. Ularning barchasida musobaqa ruhi bo'lib, turlari har xil bo'ladi. Shunchaki, bolalarning ko'chada, maktab stadionida yugurishi, velosipedda kim o'zarga musobaqalashi-shi ham aslida poygadir.

94-rasm. Velopoyga.

Poyganing maxsus tayyorgarlik ko'rib o'tkazadigan turlari ham mavjud. Bu poygalar otda, sport velosipedi (94-rasm), mototsikl, yengil avtomobillarda ham o'tkaziladi. Poygalarning eng ommalashgani rallilar bo'lib, uzoq yillardan buyon Parij–Dakar yo'nalishida sahrolar orqali o'tadi. «Formula–1» (95-rasm) deb

Velopoygachi rasmini chizish bosqichlari.

ataluvchi poygalar esa tezlik va raqobat jihatidan eng shiddatli hisoblanadi. Shuningdek, poygalarning bolalar kartingi, baggi, motokross turlari ham mav-

95-rasm. Formula–1 poygasi.

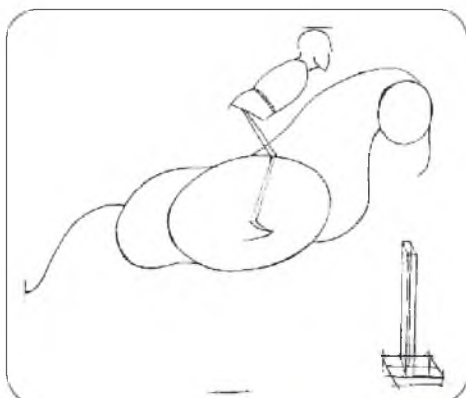

96-rasm. *Alisher Aliqulov.* Uloq.

97-rasm. Poyga.

98-rasm. Chavandoz rasmini chizish bosqichlari.

jud. Markaziy Osiyo xalqlarida esa otda yuguradigan «Qiz quvish» o'yini ham aslida poygaga o'xshagan musobaqa. Uloq-ko'pkarida ham poyga elementlari mavjud: kimdir uloqni olib qochadi, kimdir uni quvadi. Demak, poyga mavzusida turli-tuman variantlar tanlash mumkin.

Poyga mavzusi rassomlar tomonidan ham turli variantlarda tasvirlangan. O'zbekiston xalq rassomlari Mannon Saidovning «Chavandozlar», Alisher Aliqulovning «Uloq» (96-rasm), Qutlug' Basharovning «O'zbek milliy o'yinlari» turkumidagi asarlari bunga yorqin misol bo'ladi. Rassomlarning asarlarini diqqat bilan kuzating. Kuzatish natijasida tasavvuringizda shakllangan g'oyalar asosida «Poyga» mavzusida kompozitsiya variantlari ustida o'ylab ko'ring. Buning uchun, odatdagidek, yumshoq qalamda bir necha xomaki rasm – eskiz ishlab oling.

Mavzu ikki soatga mo'ljallanganligini e'tiborga olib,

kompozitsiyaning mazmuni haqida ko'proq o'ylang. Siz yuqorida aytib o'tilgan sport turlaridan biriga kompozitsiya ishlashingiz mumkin. Bunda ko'proq qiziqishingiz hamda tasavvur, taassurotlaringizga asoslaning. Kompozitsiya variantlarini topishda namunalarda keltirilgan illustratsiyalardan ijodiy foydalanishingiz mumkin.

Har kim o'z qiziqishiga ko'ra mavzu tanlashi mumkin. Kompozitsiya mazmunli chiqishi uchun qalamsurat eskizlari vositasida kompozitsiya variantlarini ijodiy izlash jarayoniga alohida e'tibor qaratishingiz lozim. Variantlar qancha ko'p bo'lsa, kompozitsiya uchun yechim topish shunchalik oson kechadi.

Eskizlardan kompozitsiya variantini chizib olgach, uni rangtasvirda bajarasiz. Kompozitsiyani bajarish jarayonida illustrativ materiallar, darslikda berilgan namunalardan ijodiy foydalaning. Shuningdek, kompozitsiyaning har bir detalini ishlayotganda xotirangiz hamda tasavvuringizdagi obrazlardan ham samarali foydalanishga harakat qiling.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Markaziy Osiyo xalqlarining poyga elementlari mavjud bo'lgan qanday an'anaviy musobaqalarini bilasiz?
2. O'zbekistonlik rassomlardan kimlar poyga mavzusida tasviriy san'at asarlarini yaratganlar?
3. Sport musobaqalari ichida poyganing qanday turlari bor?

Uyga topshiriq:

1. Birinchi darsda «Velopoyga» mavzusidagi kompozitsiyaning qalamtasvirdagi tasvirini nihoyasiga

yetkazing, ikkinchi darsdan so'ng esa rangtasvirda yakunlang.

2. Poyga mavzusi asosida kompozitsiyaning boshqa variantlarini mustaqil bajaring.

4-NAZORAT ISHI

Zehningizni sinab ko'ring.

1. «Lolaqizg'aldoqlar» mavzusida qaysi o'zbek rassomlari natyurmort ishlaganlar?
  - A) Yevgeniy Melnikov, Obidjon Bakirov
  - B) O'rol Tansiqboyev, Nikolay Karaxan
  - C) Javlon Umarbekov, Bahodir Jalolov
  - D) Muhammad Nuriddinov, Alisher Aliqulov
2. Qaysi badda «Poyga» mavzusida rangtasvir asarini yaratgan o'zbek rassomi berilgan?
  - A) Akmal Ikromjonov
  - B) Abduvali Mo'minov
  - C) Yanis Salpinkidi
  - D) Mannon Saidov
3. Qaysi qatorda O'zbekiston badiiy hunarmandchiligining kulolchilik turi rivojlangan markazlar qayd etilgan?
  - A) Toshkent, Guliston, Marg'ilon
  - B) Jizzax, Qarshi, Namangan
  - C) Urganch, Qo'qon, Termiz
  - D) Rishton, Urgut, Toshkent

«BO'RI BILAN TURNA» MASALIGA ILLUSTRATSIYA ISHLASH

99-rasm. *Valentin Serov*. «Kvartet» masaliga ishlangan illustratsiya.

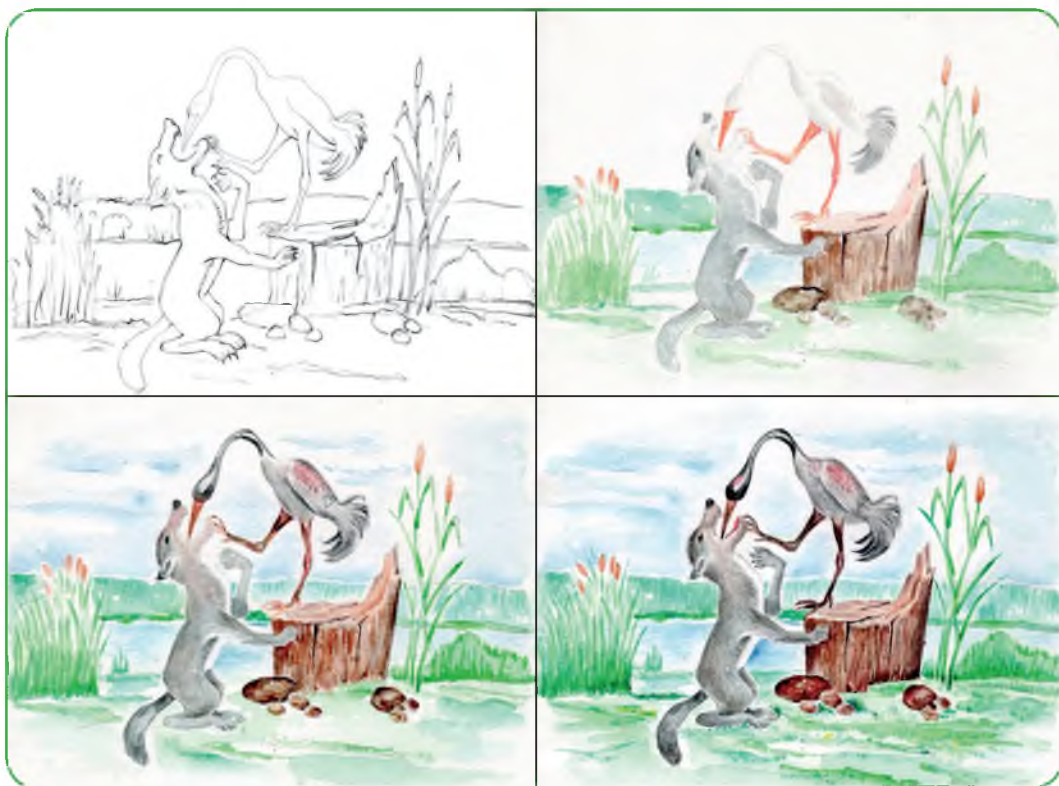
O'tilgan darslardan siz ertaklar nima maqsadda to'qilishi, nima sababdan ularni kattalar kichiklarga aytib berishini anglay oldingiz. Ertaklar, aslida, odamlarni yaxshilikka, ezgulikka undovchi vosita. Odamlarni ertaklar kabi yaxshilikka chorlovchi yana bir vosita bor. Bu masallardir. Unda hayvonlar xuddi odamlar kabi gapiradi. Hayotda aslida bir-bir-

100-rasm. *I.Semyonov.* «Bo'ri bilan turna» masaliga ishlangan illustratsiya.

lari bilan hech qanday munosabatda bo'lmaydigan hayvonlar masalchining mahorati tufayli tilga kiradilar, bir-birlarinikiga mehmonga boradilar. Ayniqsa, rus masalchisi Ivan Krilovning masallariga mashhur rassomlar tomonidan ajoyib rasmlar chizilgan. 99-rasmda uning «Kvartet» deb nomlangan masaliga Valentin Serov tomonidan chizilgan illustratsiyaga e'tibor qarating. Undagi «sozandalar» – ayiq, eshak, echki va maymun xuddi usta cholg'uchilar kabi o'ziga xos obrazda tasvirlangan. Rassom I.Semyonovning «Bo'ri bilan turna» masaliga ishlagan illustratsiyasida boshqacha kompozitsiya tanlangan

101-rasm. A. Sulaymonov. «Bo'ri bilan turna» masaliga illustratsiya ishlash bosqichlari.

(100-rasm). Bir nomdagi asarga turlicha variantlarda illustratsiya ishlash, unda hayvonlarni xuddi odamlar kabi ish bajarayotgandek tasvirlash mumkin. Muhimi, shuni yodda tutingki, masalchilar hayvonlar obrazlari orqali insonlarni yaxshilikka chorlaydilar.

«Bo'ri bilan turna» masalining mazmuni ham ibratlidir. Unda o'zining ochko'zligi tufayli tomog'iga suyak tiqilib, nafas ham olishga holi qolmagan bo'ringa tomog'idagi suyakni turna o'zining uzun tumshug'i bilan sug'urib olayotgan vaziyati masalning eng ta'

sirchan holati bo'lsa kerak. Shuning uchun ham rassom masalning shu holatini tasvirlagan. Siz ham masal mazmunidan kelib chiqqan holda kompozitsiyaning bir necha xomaki variantlarini eskiz tarzida ishlab ko'ring. Ulardan eng ma'qulini rangtasvirida bajaring. Kompozitsiya variantini topishda «Bo'ri bilan turna» masaliga (101-rasm) ishlangan illustratsiya variantidan ham ijodiy foydalanishingiz mumkin. Shuningdek, ustozingiz bilan maslahatlashgan holda o'zingizga ma'qul bo'lgan boshqa masalni ham tanlashingiz mumkin.

Rasm ishlash jarayonida maqsad faqat tasviriy malakangizni oshirish emas, balki masalning mazmunini chaqib, o'z hayotingizda undan ibrat olishga harakat qiling.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. O'zingiz bilgan masallardan birortasining mazmunini gapirib bering.
2. «Bo'ri bilan turna» masaliga ishlagan illustratsiyangizni sharhlab bering.

Uyga topshiriq:

1. Yil davomida bajarilgan ishlarni saralab, eng yaxshilarini yakuniy darsga olib keling.
2. O'quv yili davomida atamalar daftariga yozib borilgan so'zlarni tartibga soling.

TASVIRIY SAN'ATGA OID ATAMALARNING IZOHI

Karkas (italyancha «carcacce» – asos) – loy, plastilin kabi yumshoq materialdan haykal ishlanayotganda yog'och yoki simdan yasalgan tayanchi, asosi.

Kolorit (italyancha «colorito», lotincha «color» – rang) – rang-tasvir va naqqoshlik asarlarida ustuvor tarzda qo'llanilgan yetakchi rang.

Kompozitsiya (lotincha «compositio» – tuzmoq, qo'llamoq) – tasvir detallarini muayyan mantiq asosida bir-biriga birlashtirish, joylashtirish vositasida badiiy asar yaratish.

Kontrast ranglar – rang tusi va to'yinganligiga ko'ra bir-biridan keskin farq qiluvchi ranglar: oq-qora; ko'k-sariq.

Ranglar gammasi – tasviriy va amaliy san'atda badiiy asar yaratishda ranglarning qo'llanilishidagi ketma-ketlik tartibi, tizimi.

Realistik usul – tasvirni tasviriy san'at qonuniyatlari asosida real (haqqoniy) tasvirlash usuli.

Relyef – haykaltaroshlik turi, yuzaga nisbatan qavariq tasvir.

Refleks – biror-bir buyumga nur (yorug'lik) tushishi natijasida uning rangi boshqa buyum sirtida aks etishi.

Sujet – tasviriy san'at asarining mavzusi (mazmuni)ni belgilab beruvchi voqelik tasviri (bayoni).

Epizod – badiiy asarning muayyan qismi. Masalan, adabiy asarning illustratsiya ishlash uchun tanlab olinadigan parchasi.

Etud – biror-bir obyekt (tabiat ko'rinishi, portret), buyum (natyurmort), natura (portret) yoki tematik kompozitsiya uchun turli grafik materiallarda bevosita naturadan ishlangan qoralama, rangli bo'yoqlarda qisqa muddatda ishlangan ranglavha.

M U N D A R I J A

Tasviriy san'atning turlari va janrlari	3
«Qovun va anor» mavzusida natyurmort ishlash	13
«Qovun saylida» mavzusida kompozitsiya ishlash	19
«Raqqosa» haykalini ishlash	22
«Kuzgi gullar» mavzusida rasm ishlash	26
Kub rasmini chizish	29
«Qushlar hayoti» mavzusida kompozitsiya ishlash	37
«O'zbekiston me'moriy yodgorliklari» mavzusida suhbat	40
Kvadrat shaklida naqsh ishlash	43
«Sport o'yinlari» mavzusida kompozitsiya ishlash	47
«Qish keldi» mavzusida rasm ishlash	52
Doira shaklida naqsh ishlash	57
«Tuya bilan bo'taloq» mavzusida haykal ishlash	60
«Ur, to'qmoq» ertagi asosida illustratsiya ishlash	66
«Harakatlanayotgan robot» mavzusida kompozitsiya ishlash	73
«Futbolchi» mavzusida haykal ishlash	79
«Tog'da bahor» mavzusida kompozitsiya ishlash	83
«Bahor gullari» mavzusida kompozitsiya ishlash	89
«Bokschi» mavzusida haykal ishlash	96
«Poyga» mavzusida rasm ishlash	100
«Bo'ri bilan turna» masaliga illustratsiya ishlash	105
Tasviriy san'atga oid terminlarning izohi	109

O'quv nashri

Asqarali SULAYMONOV, Islomjon RAHMONOV,
Zilola SULAYMONOVA

TASVIRIY SAN'AT

**Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
4-sinfi uchun darslik**

Uchinchi nashr

«Sharq» nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati
Toshkent – 2020

Nashr litsenziyasi AI № 201, 28.08.2011-y.

Muharrirlar *Rustam Yarlakabov, Shahnoza Yunusova*

Badiiy muharrir *Bahrom Bobojonov*

Rassom *Amina Egamberdiyeva*

Texnik muharrir *OyguL Fozilova*

Sahifalovchi *OyguL Fozilova*

Musahhihlar *Ma'mura Ziyamuhamedova, Sharofat Xurramova*

QR kodga oluvchi *O'ktamjon Shokarimov*

Bosishga ruxsat etildi 15.05.2020-yil. Bichimi 70x90^{1/16},
«Arial» garniturası. Ofset usulda bosildi. Ofset qog'oz. Kegl 14,5; 13.
Shartli bosma tabog'i 10,19. Nashriyot-hisob tabog'i 9,12.
Adadi 483456 nusxa. Buyurtma № 910.

**«Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosmaxonasi,
100000, Toshkent sh., Buyuk Turon ko'chasi, 41-uy.**

Ijaraga berilgan darslik holatini ko'rsatuvchi jadval

T/r	O'quvchining ismi, familiyasi	O'quv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbarining imzosi	Darslikning topshirilgandagi holati	Sinf rahbarining imzosi
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Darslik ijaraga berilganda va o'quv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan to'ldiriladi:

Yangi	Darslikning foydalanishga birinchi marotaba berilgandagi holati.
Yaxshi	Muqova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaqlari mavjud, yirtilmagan, ko'chmagan, betlarida yozuv va chiziqlar yo'q.
Qoniqarli	Muqova ezilgan, birmuncha chizilib, chetlari yedirilgan, darslikning asosiy qismidan ajralish holati bor, foydalanuvchi tomonidan qoniqarli ta'mirlangan. Ko'chgan varaqlari qayta ta'mirlangan, ayrim betlariga chizilgan.
Qoniqarsiz	Muqova chizilgan, yirtilgan, asosiy qismidan ajralgan yoki butunlay yo'q, qoniqarsiz ta'mirlangan. Betlari yirtilgan, varaqlari yetishmaydi, chizib, bo'yab tashlangan, darslikni tiklab bo'lmaydi.

O'quv nashri

Asqarali SULAYMONOV, Islomjon RAHMONOV,
Zilola SULAYMONOVA

TASVIRIY SAN'AT

**Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
4-sinfi uchun darslik**

Uchinchi nashr

«Sharq» nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati
Toshkent – 2020

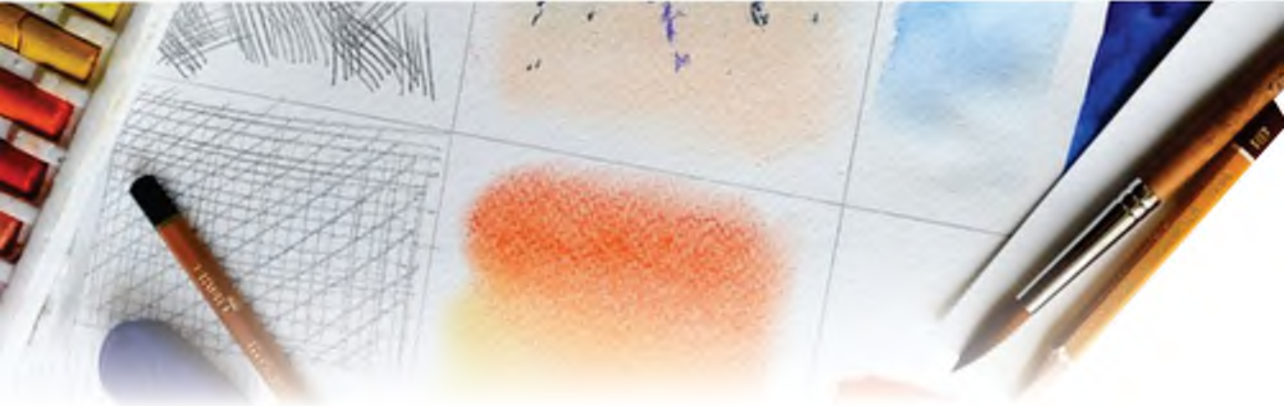
Nashr litsenziyasi AI № 201, 28.08.2011-y.

Muharrirlar *Rustam Yarlakabov, Shahnoza Yunusova*
Badiiy muharrir *Bahrom Bobojonov*
Rassom *Amina Egamberdiyeva*
Texnik muharrir *OyguL Fozilova*
Sahifalovchi *OyguL Fozilova*
Musahhihlar *Ma'mura Ziyamuhamedova, Sharofat Xurramova*
QR kodga oluvchi *O'ktamjon Shokarimov*

Bosishga ruxsat etildi 15.05.2020-yil. Bichimi 70x90^{1/16},
«Arial» garniturası. Ofset usulda bosildi. Ofset qog'oz. Kegl 14,5; 13.
Shartli bosma tabog'i 10,19. Nashriyot-hisob tabog'i 9,12.
Adadi 59079 nusxa. Buyurtma № 910-A.

**«Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosmaxonasi,
100000, Toshkent sh., Buyuk Turon ko'chasi, 41-uy.**

Sotuvga chiqarish taqiqlanadi

RMKJ

ISBN 978-9943-5996-7-3

9 789943 599673

TASVIRIY SAN'AT

4

